VEM ÄR FAMILJEN

Om familjer, föräldrar och normer

Redaktör Sarah Lundin

Text Sarah Lundin & Sara Dahlin

Arbetsgrupp Linnéa Bruno, Sara Dahlin, Karin Hansson, Kristina Henkel, Jennie K Larsson, Sarah Lundin och Carola Tenor

Grafisk form Karin Hansson

Foto Johanna Hanno. Bilderna tagna i samband med temadagen *Vem är familjen?* på Sensus i Stockholm den 14 november 2009

Tryck Fälth & Hässler 2010

Projektet finansieras av Ungdomsstyrelsen och organiseras av

FOFF FORUM FÖR FEMINISTISKA FÖRÄLDRAR

www.foff.se

Vem är familjen? Om familjer, föräldrar och normer 5

Vem är förälder och varför? 11
Fastställande av rättsligt föräldraskap
Normer i det rättsliga föräldraskapet
Umgängesrätt – på vems villkor?

Familjen i barnomsorg och skola 21
Att jobba med och mot normerna
Förskolan som jämställd arbetsplats
Att våga ifrågasätta som förälder

Familjebegreppet nu och då 31
Familj = kärnfamilj?
Patriarker och hierarkier
Äktenskapet – en hierarkisk fördel
Den samtida historien – en snabb förändring av roller och demografi

Bäst att vara två? Ensamföräldrar och tvåsamhetsnorm 43
Det jämställda föräldraskapet
Den där dåliga ekonomin

Surrogatmödraskap, den assisterade befruktningens ytterlighet? 55
Att bära barn åt någon annan – en fråga som skaver
Surrogatmödraskap här eller där?
Det biologiska föräldraskapet, hur naturligt är det?
Barnlängtan – den onämnbara normen

Avslutande reflektioner 67

Referenser och vidareläsning 72

kan prata om regnbågsfamiljer hur mycket
de finns ju redan. Det finns hur många
nde föräldrar som helst, det finns hur många
m helst med barn som har växelvist boende,
ändå den här 50-talsbilden av vad som är en
så sätt är det här en spännande tid att leva i,
lden inte är i synk med verkligheten.

er, historiker

Vem är familjen?
Om familjer, föräldrar och normer

Den 14 november 2009 anordnade Forum för feministiska föräldrar (Foff) Stockholm en temadag om familjenormer i samarbete med Sensus studieförbund. Den här skriften tar sin utgångspunkt i de föreläsningar och diskussioner som ägde rum denna dag och med den hoppas vi kunna väcka tankar och debatt kring familjepolitiska frågor och invanda föreställningar om familjer, föräldraskap, barn, kvinnor och män.

En dryg fjärdedel av de barn som växer upp i Sverige idag lever utanför den klassiska kärnfamiljens ram. Mamma-pappa-barn är alltså ännu den vanligaste formen av familj som barn växer upp med, och det är också denna familjeform som våra lagar och samhälleliga normer om familjen och föräldraskap grundar sig på. Detta får naturligtvis konsekvenser för alla de föräldrar, barn och familjer som faller utanför kärnfamiljens ram. Det kan handla om ekonomiskt eller praktiskt trassel för att få vardagen att gå ihop, exempelvis att ett barn som har fler än två föräldrar juridiskt sett inte kan få detta bekräftat, eller att en ensamstående förälder inte har möjlighet att försörja sin familj då kommunen inte tillgodoser barnomsorg på obekväm arbetstid. Men det handlar också om att få sin egen familj bekräftad, och att inte bli diskriminerad med anledning av hur familjen ser ut.

Den här informationsskriften har som syfte att bredda perspektiven när det gäller familjeformer, föräldrar och barn, eftersom många idag lever och skaffar barn på ett sätt som inte erkänns i de förordningar och föreställningar som finns i samhället. 1990 ratificerade Sverige FN:s konvention om barns rättigheter, vilket innebär att landet har åtagit sig att efterleva

Forum för feministiska föräldrar, **Foff** Stockholm, är en ideell förening som strävar efter att uppmärksamma frågor som rör föräldraskap utifrån ett feministiskt perspektiv. Föreningen är politiskt och religiöst obunden och har som mål att verka för ett mer jämställt och jämlikt samhälle med diskussion, informationsspridning och kunskapssökande som medel. www.foff.se

konventionen och regelbundet rapportera till FN hur man har lyckats med det via åtgärder som rör barn. Det kan handla om vilka lagar som stiftas, hur de efterföljs och tolkas, hur socialmyndigheten agerar i enskilda fall osv. Barnkonventionen har fyra huvudprinciper:

- att alla barn har samma rättigheter och lika värde
- att barnets bästa ska beaktas vid alla beslut
- att alla barn har rätt till liv och utveckling
- att alla barn har rätt att säga sin mening och få den respekterad

Begreppet barnets bästa är inte närmare preciserat utan ska tolkas i det enskilda fallet, men konventionen är tänkt att fungera som en helhet där grundprincipen är icke-diskriminering.

Om barnets bästa är det som ska eftersträvas behöver vi se till hur barn faktiskt lever idag. De föreställningar och normer som omger familjen påverkar många barns och vuxnas vardag på ett sätt som inte stämmer överens med det samhälle Sverige utger sig för att vara – demokratiskt, jämställdhetssträvande och med barnets bästa för ögonen.

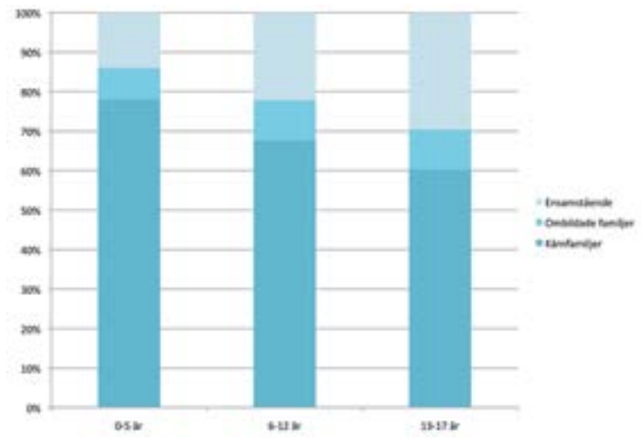

Familjer med hemmaboende barn och ungdomar, procent efter ålder och familjetyp Sverige 2008. *Källa SCB*.

”Det biologiska föräldraskapet som modell för regleringen av familjen har inte satts i fråga på något ordentligt sätt förrän möjligen under senare år. Då är det i huvudsak utvecklingen av tekniken för assisterad befruktning som gör att man får anledning att fundera lite på vem som ska vara förälder.

Anna Singer, docent i familjerätt

Vem är förälder och varför?

Vid första anblick kanske svaren på rubrikens fråga inte verkar svåra. Men tittar man lite närmare är det inte alls självklart vem eller vilka som är ett barns föräldrar, eller vad föräldraskap är eller bör vara.

Det rättsliga föräldraskapet är i första hand kopplat till biologi och gener. För att tydliggöra att kärnfamiljen inte är en abstrakt norm som man kan avfärda eller omfamna, utan i allra högsta grad används som rättesnöre, så gör vi nu ett litet nedslag i den svenska familjerätten.

Fastställande av rättsligt föräldraskap

Dagens föräldraskapslagstiftning grundar sig på lagar som stiftades 1917 respektive 1920. Eftersom man uppfattade föräldrabegreppet som naturgivet blev följden att alla skyldigheter och rättigheter till ett barn knöts fullständigt till den som fastställts som förälder. Konsekvensen av detta var att föräldrabegreppet blev oföränderligt oavsett hur det gestaltade sig i verkligheten, enligt Anna Singer, docent i familjerätt.

Mater semper certa est – det är alltid säkert vem som är moder (till ett barn). Moder är den som föder barnet och före äggdonationernas intåg kunde man fastställa att den som bar barnet också var den som förde sina gener vidare. Även om det läget har förändrats idag ser rättspraxis likadan ut när det gäller mödraskap – det föreligger en så kallad moderskapspresumtion. Man registrerar helt enkelt den födande kvinnan som moder vid barnets födsel. Detta gäller också vid äggdonation, dvs. när den födande kvinnan har blivit gravid med hjälp av en annans ägg. Efter barnets födsel kan moderskapet föras över med hjälp av adoption. Men äggdonationer

Anna Singer är docent i familjerätt vid Juridiska institutionen i Uppsala och har bland annat forskat om den rättsliga regleringen rörande föräldraskap och barnets bästa. Vem som skall vara ett barns rättsliga förälder och varför är exempel på frågor hon har behandlat. Anna föreläste under temadagen om familjerätt och regleringen av assisterad befruktning.

är och har inte varit det enda undantaget från den latinska satsen ovan. Innan det fanns tillräckliga rutiner vid sjukhusen kunde barnförväxling förekomma, såväl förr som i nutid förekommer fall av hittebarn. Det kan också hända att kvinnor ”felaktigt” registreras som moder till barn vid invandring och att surrogatmödraskap har ägt rum i hemlighet och/eller utomlands. Ogifta kvinnor hade sedan 1778 givits möjlighet att hemlighålla sitt eget och faderns namn vid födseln, ett försök att minska de barnamord som var ett resultat av de hårda sociala, kyrkliga och rättsliga straff som kvinnorna fick utstå med anledning av att de fött barn utanför äktenskapet. Lönskaläge, utomäktenskapliga sexuella förbindelser, var ett brott ända fram till 1864.

Av fysiska skäl är det enklare att fastställa moderskap än faderskap, men med förutsättningen att den födande kvinnan alltid är rättslig förälder frångås alltså i vissa fall den genetiska kopplingen mellan barn och förälder. Alltså: En kvinna blir förälder då hon bär ett barn, en man blir det då hans spermier ger upphov till ett barn.

Fastställande av faderskap har sin utgångspunkt i det lagstiftningsarbete som pågick i början av 1900-talet. Syftet med detta var att i första hand trygga de ekonomiska och sociala villkoren för barn födda utanför äktenskapet och deras mödrar, samt rätten till arv. Äktenskapet mellan en man och en kvinna är än i dag det enda som per automatik ger maken till den födande kvinnan rättslig föräldrastatus, detta oavsett om kvinnan varit gift vid tiden då barnet blev till. Detta kallas faderskapspresumtion, maken antas vara far till barnet med anledning av äktenskapet. Om en annan man misstänker sig vara far till samma barn kan han inte hävda sin föräldrarätt om inte maken eller makarna i det gifta paret först häver makens faderskap. Faderskapet utreds alltså inte inom ett heterosexuellt äktenskap om inte makarna specifikt ber om det. Det är enbart inom det heterosexuella äktenskapet som föräldrarna per automatik får gemensam vårdnad om barnet. Ogifta fick först tillgång till delad vårdnad 1977, då genom domstolsbeslut. Innan dess fick mammorna ensam vårdnad.

När det gäller lesbiska par är tillvägagångssättet ett annat. Här har inte äktenskapet samma betydelse. För att få rätt till insemination i Sverige gäller att kvinnans partner godkänner behandlingen, paret kan vara gifta, partners eller samboende. Om det är sannolikt att barnet har blivit till genom inseminationen på ett svenskt sjukhus kan man också fastställa

Ensamfamilj, ensamstående familj, singelfamilj, makalös familj – ensamförälder med barn.

Kärnfamilj – familj bestående av heterosexuellt par med biologiska eller adopterade barn.

Stjärnfamilj – kan bestå av en eller flera vuxna och banden mellan vuxna och barn och mellan syskon bygger inte alltid på biologi. I begreppet ryms regnbågs-, enförälders-, tvåförälders-, bonusförälders-, dubbelregnbågs-, adoptiv-, extended-, donations-, med mera- familj likaväl som den barnlösa familjen.

Regnbågsfamilj – familj där några av föräldrarna lever i samkönade relationer. Myntat utifrån regnbågen som symbol för HBT-samhället. Tidigare ett begrepp som användes när medlemmar i en familj hade olika hudfärg, använt inom adoptionsvärlden.

Bonusfamilj/styvfamilj – familj där flera av medlemmarna inte är biologiskt knutna till varandra, vanligt i samband med ombildningar av familjer.

Genetisk förälder – den vars könsceller har gett upphov till ett barn och därmed den som för vidare sina gener.

Biologisk förälder – den som föder barnet och den vars spermier ger upphov till barnet.

Rättslig/juridisk förälder – den som enligt lagen har vårdnads- och försörjningsansvar för barnet samt rättighet att umgås med barnet. Oftast tillfaller denna rättighet de biologiska föräldrarna.

föräldraskapet för den icke-biologiska modern. Och här är det just termen föräldraskap som används. Samma regler för fastställande gäller för ogifta heterosexuella par som har blivit med barn på assisterad väg. När det finns fler föräldrar inblandade, exempelvis i en fyrklöverfamilj (två samkönade par som tillsammans skaffar barn) får endast de biologiska föräldrarna rättslig status, möjlighet till gemensam vårdnad, umgängesrätt och det är dem barnet kommer att ärva.

Då barn blir till genom privat insemination, assisterad befruktning utomlands eller genom utomäktenskapligt samlag ska faderskapet alltid utredas. Innan det är bekräftat har modern ensam vårdnad om barnet. I praktiken innebär det att den man som vill vara eller tror sig vara pappa (med anledning av kvinnans uppgifter) kan bekräfta faderskapet och sedan 1991 i samband med detta också ansöka om delad vårdnad. I realiteten är det ingen garanti för att det faktiskt är den biologiska fadern. I vissa fall, exempelvis om en kvinna har blivit gravid genom insemination med anonym donator utomlands (vanligtvis Danmark), kan av självklara skäl faderskapet inte fastställas. Kvinnan får då ett intyg från kliniken och faderskapsmålet läggs ned. Ett faderskapsmål kan lämnas öppet om det inte är möjligt att lokalisera den genetiska fadern. Det kan handla om att man inte har nog med uppgifter om honom eller att han medvetet håller sig undan ansvaret. Om det anses att kvinnan inte har varit samarbetsvillig för fastställande av faderskapet, riskerar hon att inte få underhållsbidrag, det statliga bidrag som är till för barnets försörjning då faderskap inte kan fastställas.

Normer i det rättsliga föräldraskapet

> Vi vill tillgodose barnets intresse av att någon kan åläggas ansvar för barnets fostran och försörjning, genom vårdnadsansvar, och nu också kännedom om ursprung. Genom att utpeka den biologiska eller genetiska föräldern och sen trycka på rättsverkningarna med automatik, har vi löst alla problem.
> *Anna Singer*

Anna Singer menar att det finns några huvudlinjer i regleringen kring fastställande av och rätt till föräldraskap. Dels har man velat skydda barnets rätt till sitt genetiska ursprung och kanske än mer har det ansetts viktigt att

föräldrarna är två. De första reglerna handlade mycket om att ge barnen en familj, det var stigmatiserande att inte vara någons barn. Föräldraskapets rättsverkningar – alltså vad som regleras i och med ett fastställande av föräldraskap, handlar om vårdnadsansvar, arvsrätt och underhåll. Med föräldraskapet kommer inte bara skyldigheter utan också rättigheter, som rätten till umgänge. Den genetiska utgångspunkten gör också att många barn inte kan få sin familj rättsligt bekräftad.

Att det anses viktigt att vara två blir extra tydligt om man tittar på reglerna som gäller assisterad befruktning, där ensamstående kvinnor inte har rätt till insemination eller IVF-behandling i Sverige men däremot lesbiska par, trots att den ena mamman aldrig kan vara genetisk mor. Undantaget i det här fallet är adoption, som i teorin är tillgänglig för såväl olikkönade som samkönade par (sedan 2003) och ensamstående. När det gäller samkönade par och internationella adoptioner har Adoptionscentrum i dagsläget ingen kontakt med länder som accepterar samkönade adoptivföräldrar, däremot har en del närståendeadoptioner ägt rum.

Det rättsliga föräldraskapet, som fastställs av socialnämnden, reglerar vårdnad, underhåll och arvsrätt. Ett barn kan inte ha fler än två vårdnadshavare. Ensamföräldrar kan inte ansöka om att en närstående person ska få vårdnadsansvar, även om möjlighetens finns rent socialt. Detta kan också ställa till problem för familjer där det finns fler föräldrar än två. Anna Singer poängterar att även om det har funnits fler orsaker till tvåsamhetsnormen än biologi och genetik, som att man har velat bredda försörjningsmöjligheterna och kanske till och med velat se möjligheten med att ha en förälder i ”reserv” om något skulle hända, har man ändå inte fullföljt den principen genom att till exempel möjliggöra flera vårdnadshavare.

Anna Singer ger ett exempel på hur detta slutna system kan gestalta sig i en verklig situation. En man hon talat med hade varit gift med en kvinna som hade ett barn sedan tidigare. Barnet bodde med mamman, men hade ett fullt fungerande umgänge med sin biologiska pappa. Paret fick gemensamma barn och sedan dog mamman. Papporna var överens om att det bästa var att det äldsta syskonet bodde kvar hos sin sociala pappa och sina halvsyskon med fortsatt umgänge med sin biologiska pappa. Detta var inte rättsligt möjligt, då den biologiska pappan efter mammans död blev ensam vårdnadshavare. Den sociala pappan måste i det här läget ha socialnämndens tillstånd för att få ha andra barn än sina rättsliga boende hos sig.

Social förälder – den som fungerar som förälder i vardagen.

Assisterad befruktning – ett samlingsbegrepp för befruktningsformer som sker med assistans.

Äggdonation – behandling där ett (i Sverige sätter man endast i undantagsfall in fler än ett med anledning av den belastning som behandlingen kan utgöra) donerat, befruktat ägg förs in i den blivande förälderns livmoder. Behandlingen är krävande för såväl donator som mottagare och föregås av hormonbehandlingar. Den används då den blivande förälderns ägg av olika anledningar inte går att använda. Lagen om äggdonation trädde i kraft 2003.

Insemination – behandling där spermier injiceras i livmodern i samband med ägglossning. Kombineras ofta med hormonbehandling. Kan också utföras på egen hand. Används då spermieproduktionen inte är tillgänglig eller tillräcklig för den eller de blivande föräldrarna. Insemination har varit tillåtet enligt lag för heterosexuella par i Sverige sedan 1985 men har använts sedan längre tillbaks, åtminstone sedan 1960-talet för just heteropar med låg eller ineffektiv spermieproduktion. För homosexuella par har det varit tillåtet med spermiedonation sedan 2005.

Embryodonation – de befruktade ägg som sparas efter en IVF-behandling kastas idag bort om inte det beställande paret önskar flera försök. Embyodonation, som inte är tillåtet i Sverige, är då man låter någon annan få ta del av de befruktade äggen, som då inte är genetiskt knutna till de blivande föräldrarna.

Den här sociala pappan, han kan inte skriva på lappar i skolan, han kan inte gå på kvartsamtal, han är rättsligt sett en nobody, även om han de facto var barnets primära vårdnadshavare.

Anna Singer

I den här situationen, där det inte förelåg någon konflikt mellan familjemedlemmarna om hur de ville att deras liv skulle se ut, kan man tänka sig att den sociala pappan skulle ha kunnat dela vårdnadsansvaret med den biologiska pappan. Istället har den sociala pappan inte ens rätt till umgänge med barnet och vice versa. Det rättsliga föräldraskapet tar inte hänsyn till vem som vore den bästa vårdnadshavaren, eller till familjers faktiska situationer.

Ett av de argument som har förts på tal när det gäller att utvidga vårdnadshavarskapet till fler än två, är att vårdnadstvisterna skulle bli alltför komplicerade. En utgångspunkt som skulle kunna knytas an tydligare till föräldrarätten är viljan att bli förälder menar Anna Singer. Hon anser vidare att vårdnaden inte behöver knytas så hårt till det rättsliga föräldraskapet, om förhållandena för barnet i praktiken förändras. Då skulle exempelvis en med- eller bonusförälder som axlar föräldraansvaret kunna få vårdnad. Även om det leder till svåra beslut i enskilda fall tror Anna Singer att det är viktigt med en flexibilitet i systemet för att kunna tillvarata barnets intresse på ett bättre sätt.

Umgängesrätt – på vems villkor?

En av de saker som följer av det rättliga föräldraskapet är umgängesrätten. Utifrån barnets bästa anses det av vikt att barnet ska kunna träffa den förälder som det inte bor med, men också andra viktiga personer. I lagtexten nämns mor- och farföräldrar, men det kan lika gärna vara halvsyskon, familjehemsföräldrar, sociala föräldrar eller bonusföräldrar.

Men huruvida det är barnet som har den här rätten kan diskuteras, menar Anna Singer, eftersom det bara är den förälder som barnet inte bor med som kan få umgängesrätten fastställd. Barnet och boendeföräldern har ingen rätt att kräva att den frånvarande föräldern ska umgås med sitt barn. Däremot är den frånvarande förälderns rätt till umgänge med barnet nästintill obetingad, det händer ibland att barn hämtas av polis. Argumenten mot att inte låta barnet eller barnets boendeförälder väcka talan verkar handla om att det faktiskt inte går att tvinga en vuxen människa att träffa sitt barn.

> Om man har riktigt livlig fantasi så föreställer man sig då hur det skulle se ut om polisen hämtade den här motspänstiga föräldern? Men barnet kan man hämta, det måste vara mycket hemskare för ett barn att bli hämtat av polisen än en vuxen som faktiskt förstår vad man har för skyldigheter.
> *Anna Singer*

Det är oftast mammor som är boendeförälder och pappor som är frånvarande. För män, generellt sett, är det i flera avseenden ett val att ta sitt föräldraansvar. Mammor förväntas ta sitt ansvar, och det ses med oblida ögon om de inte gör det. Vårdnadsrätten tycks här ha klara könsaspekter. Om effekterna av denna reglering hårdras innebär det att en rättslig förälder kan bete sig nästan hur som helst i sitt föräldraskap, men ändå ha rätt att träffa sitt barn. En social förälder som har tagit ansvar för och har en nära relation till barnet aldrig kan hävda någon rätt till umgänge vid exempelvis en separation från den rättsliga föräldern. Det innebär också, inte minst, att barnet inte har något att säga till om när det gäller vilka det vill ha närvarande i sitt liv. Rättsliga regleringar av mänskliga relationer kan kanske inte utformas så att ingen hamnar i kläm, däremot kan man mot bakgrund av principerna om barns bästa onekligen fundera över om det rättsliga föräldraskapet inte behöver lite flexibilitet.

IVF (In vitro-fertilisering, i dagligt tal provrörsbefruktning) – ägg tas efter genomgången hormonbehandling ut ur kroppen, spermier tillsätts och ett (sällan flera, då man inte rekommenderar flerfödslar vid IVF, eftersom kroppen prövas hårt av behandlingen) befruktat ägg förs sedan in i livmodern. Om flera ägg har visat sig livskraftiga fryser man ofta in dem för eventuella flera försök. IVF används då den eller de blivande föräldrarna av olika anledningar har svårt att bli med barn på annat sätt. Det första kända barnet som kom till genom IVF föddes 1978 i England. Det första barnet som kom till genom IVF-behandling i Sverige föddes 1982. I lag reglerades IVF 1988.

Surrogatmödraskap – när en kvinna går igenom en graviditet med avsikt att inte själv behålla barnet. Vid partiellt surrogatmödraskap blir kvinnan inseminerad (oftast med sperman från den person som är barnets tänkta juridiska förälder), men ägget är hennes eget, det vill säga hon är såväl genetisk som biologisk förälder till barnet. Vid fullständigt surrogatmödraskap används även donerade ägg och surrogatmodern är endast biologisk förälder. Fullständigt surrogatmödraskap är inte tillåtet enligt svensk lag.

”Om man har riktigt livlig fantasi så föreställer man sig då hur det skulle se ut om polisen hämtade den här motspänstiga föräldern? Men barnet kan man hämta, det måste vara mycket hemskare för ett barn att bli hämtat av polisen än en vuxen som faktiskt förstår vad man har för skyldigheter.

Anna Singer, docent i familjerätt

”Jag var på en förskola där de hade pratat med barnen om föräldrar, vad mammor och pappor gör. Nästan alla barn var överens om att det var pappor som körde bilen, det var deras värld. Intervjuer gjordes med föräldrarna där de fick berätta vad de tyckte vad roligt att göra. Då var det en pappa som fick höra att hans son hade sagt ’pappor är de som kör bilen’. ’Men det är ju jättekonstigt, jag har inte ens körkort’. Jag tror det är så med de här genusberättelserna, de är många gånger starkare än våra egna erfarenheter.

Kristina Henkel, jämställdhetskonsult

Familjen i barnomsorg och skola

Ovanför barnets namn i förskolans hall finns en skylt med en bild av barnet. Där kan man läsa: mamma respektive pappa. Alla skyltar är utformade på samma sätt. Denna inramning av barnets hylla är ingen ovanlig syn på förskolor. Vilken betydelse kan den här detaljen ha?

Att få sin egen familjeberättelse och sin egen verklighet bekräftad betyder mycket för oss alla, inte minst när vi är små. Förskolan och skolan har en viktig uppgift i alla barns liv. Det är till stor del här barnen lär sig livet, inte bara rent kunskapsmässiga färdigheter som matematik, naturkunskap eller språk, utan också sociala normer och koder om hur samhället fungerar. Om familjen ska utgöra en trygghetsgrund för barn att stå på, är det också av stor vikt att förskolan och skolan utgår ifrån barnets familjesituation. Det finns många berättelser om föräldrar som har blivit ifrågasatta i sin föräldraroll enbart med anledning av den familjeform de har valt. Det kan exempelvis handla om ensamstående mödrar som medvetet valt att vara just ensamma eller samkönade föräldrar som indirekt skuldbeläggs för att barnet ”saknar” en mamma eller en pappa. Men trots att kärnfamiljen är stark som norm, finns det också allt fler pedagoger som arbetar på ett normkritiskt sätt för att alla barn ska känna sig inkluderade och inte behöva uppleva utanförskap.

Kristina Henkel, som är jämställdhetskonsult med gedigen erfarenhet från förskolevärlden, menar att man kan ifrågasätta normer i förskolan utan att det blir ett enormt projekt eller en tung arbetsbörda. Hon förespråkar att man börjar i liten skala, och koncentrerar sig på konkreta saker som går att förändra.

Kristina Henkel är jämställdhetskonsult som arbetar med att utbilda förskole- och skolpersonal ur ett genusmedvetet perspektiv. Hon har även skrivit böcker på ämnet barn och jämställdhet: *En jämställd förskola* och Ge *ditt barn 100 möjligheter istället för 2* (med Marie Tomicic). Kristina berättade om hur man synliggör olika familjeformer i förskola och skola.

Att jobba med och mot normerna

> Jag fick frågan av Rosa som är 4 år: ’Men Kristina, varför bor du och Mikael tillsammans?’ Mikael är pappa till mina barn. Det var en jättesvår fråga, för Rosas familj ser ut så att hennes föräldrar bor på olika ställen och det var hennes självklarhet. Rosas ’Varför’ är intressant för att få syn på barnperspektivet. För jag tänker mig att barn är precis så öppna som vi tillåter dem att vara. Det är sen när alla frågorna, och alla negationerna kommer, det är då de förstår ’jaha, det är någonting fel på min familj.’
>
> *Kristina Henkel*

Vem som är ”normal” eller inte ligger i betraktarens öga, och barns är öppna för det mesta, tills vi lär dem något annat. Förskolor och skolor har ett uppdrag att arbeta med jämställdhet och mot diskriminering. Men hur kan man jobba med dessa frågor utan att personalen känner att det är ytterligare ett krav från högre instanser som läggs till arbetsbördan? Ett tips från Kristina Henkel är att lägga till snarare än att dra ifrån, då ett genusperspektiv bör handla om att ge barnen fler möjligheter, inte begränsa dem de redan har. Kristina Henkel gav ett exempel från en förskola som hon har arbetat med. Här var det inomhusmiljön som fokuserades. Många av förskolans rum var könssegregerade, det vill säga att enbart tjejer lekte i ett rum och enbart killar i ett annat. Ett av rummen var det som förskolan kallade Dockis, ett rosa rum med en säng, en spis och några bebisdockor. Det här rummet var upptaget av en grupp tjejer som var experter på hur man leker familj.

> Här var det ’superdockisarna’ som hängde, det vill säga några tjejer i tre-fyraårsåldern som var liksom bäst på att leka familj. De hade koll på hur länge vällingen skulle värmas, hur bebisen ligger i sängen, de hade otroligt mycket kunskap om den här leken.
>
> *Kristina Henkel*

Kunskapen är en slags makt, där ”superdockisarna” definierar vem som ska göra vad i leken, och vilka roller som är tillgängliga. I barnens lek i Dockis fick till exempel bara en mamma rum, eftersom leken utgick ifrån en heterosexuell kärnfamiljskonstruktion. Var mammans roll redan upptagen när ytterligare ett barn kom in i leken kunde istället rollen som hund eller kanin erbjudas. I ett sådant läge kan det vara svårt att stå på sig i sin önskan. För att fler barn skulle få tillgång till leken och för att vidga familjebegreppet förändrades rummet till ett djungelrum. Den rosa färgen på väggarna behölls, men man satte gräs i taket i form av silkespapper och prydde väggarna med bilder på olika djurfamiljer. Här kunde det vara två zebrapappor med sina ungar eller några lejonmammor med sina. Olika familjeformer fanns representerade och gick således att förhålla sig till. Djurvärlden, anser Kristina Henkel, är mer mångfacetterad när det gäller familjebildning och omhändertagande än hur vi människor tolkar den utifrån våra normer. Därför är den en rik källa att hämta inspiration ur.

> Djur framställs som otroligt heterosexuella och monogama i enlighet med de normer som finns. Vi pratar mycket om hannen som den aktiva och honan som den passiva som väntar, men där kan man se att mångfalden är mycket större. Hur djuren tar hand om sina barn följer inte alls de normer vi har. Nu kunde man till exempel vara två mammor i familjeleken, då behövde man inte vara hund om man inte hade lust att vara det.
>
> *Kristina Henkel*

Man plockade in en verktygslåda för att bredda begreppen om vad man gör i ett hem, ibland måste man till exempel meka med något. Efter förändringarna ville fler komma in och leka, men efterhand tog ”superdockisarna” över igen. Istället för att ge upp fortsatte pedagogerna att arbeta vidare, med små medel. Föräldrarna tillfrågades om de hade fler dockor för att leken inte skulle förbli exklusiv. Materialet spreds till flera rum, något som många förskolor redan gör med byggmaterial som lego och kaplastavar,

”Inget barn skall i förskolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning hos någon anhörig eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling. Verksamheten skall syfta till att barnens förmåga till empati och omtanke om andra utvecklas, liksom öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt.

1998 års läroplan för förskolan

kreativa material. Kristina Henkel menar att även familjeleken har viktiga pedagogiska funktioner där barnen kan testa hur relationer fungerar och möjligheter att bearbeta konflikter. För att få in fler pojkar i leken satte personalen ihop pappagrupper där man diskuterade hur en bra förälder är och hur barnen själva skulle vilja vara som föräldrar. Detta luckrade upp de fasta rollerna och lekkoderna. Och några pojkar, som helst ville leka Batman, fick en egen Batman-pappagrupp, där de utvecklade sin lek med sina Batman-bebisar. Att inte dra ifrån det barnen gillar utan istället fylla på och lägga till är ett viktigt förhållningssätt, menar Kristina Henkel.

I den här berättelsen finns det flera saker som tas upp som är viktiga när det gäller genusarbete på förskolan. Dockis-leken, som till en början förbehålls några få utifrån tydliga ramar kring familjen, görs mer tillgänglig som pedagogiskt verktyg genom att vidga familjebegreppet och öppna upp för fler sätt att leka förälder. En annan sak som är relevant i sammanhanget är att föräldrarna dras in i arbetet genom en enkel förfrågan om att bistå med material. Föräldrarnas medverkan och medvetenhet om de pedagogiska utgångspunkter förskolan har är viktig.

Många gånger är föräldrarna omedvetna om vilka normerande bilder eller berättelser om genus deras barn bär på. Ett exempel på detta är denna pappa som ställdes inför sitt barns uppfattning om vem som kör bil:

> Jag var på en förskola där de hade pratat med barnen om föräldrar, vad mammor och pappor gör. Nästan alla barn var överens om att det var pappor som körde bilen, det var deras värld. Intervjuer gjordes med föräldrarna där de fick berätta vad de tyckte vad roligt att göra. Då var det en pappa som fick höra att hans son hade sagt ’pappor är de som kör bilen’. ’Men det är ju jättekonstigt, jag har inte ens körkort’. Jag tror det är så med de här genusberättelserna, de är många gånger starkare än våra egna erfarenheter.
>
> *Kristina Henkel*

Självklart kan förändringsarbetet råka på motstånd då de genusberättelser som Kristina Henkel nämner är minst lika förankrade i vuxenvärlden. När ens egen verklighet blir ifrågasatt kan det vara svårt att acceptera, men det kan också leda till engagemang och insikter i det egna föräldraskapet och förskolans arbete. Genusarbete i förskola och skola handlar också om att de som faktiskt har hand om ett barn och befinner sig i barnets vardag ska få tillgång till den information som gäller barnet. Här finns det stora

möjligheter att förändra rutinerna. Om barnet exempelvis har två hem är det relevant att information om förskolans verksamhet, utvecklingssamtal och annat kommer till båda. Kanske fungerar inte kommunikationen vid separationer mellan vårdnadshavarna och då är det extra viktigt att informationen når fram. Det kan handla om enkla förändringar, som att utforma blanketter och listor på ett tillgängligare sätt där inte bara en mamma och en pappa får plats.

Vanligt är att mamma står först på listorna och då är det henne personalen ringer till om något akut inträffar. Ibland kan det vara så att personalen helt enkelt har mer kontakt med den som oftagest befinner sig på förskolan vid hämtning och lämning. I många fall växlar föräldrar och då är det viktigt att ge alla plats, och inte minst synliggöra männen i deras föräldraroll eftersom kvinnor oftare tas för givna i sitt ansvar för barnen. Det är tämligen enkelt att befästa kvinnor som huvudansvariga föräldrar, men också tämligen enkelt att förändra genom att styra upp systemet när det gäller allt från vem som får hem lappar och teckningar, till vem man säger till om extrakläder eller ringer till när barnet är sjukt.

Förskolan som jämställd arbetsplats

Förskolorna som arbetsplatser är i hög grad kvinnodominerade, ett argument som ibland framhålls som en anledning till att förskolan inte kan bli jämställd. Det är onekligen ett problem att arbetsmarknaden är könssegregerad och inte minst att de kvinnodominerade sektorerna, som vård och omsorg, är lågt lönevärderade. Att det är kvinnor som är bäst på att vårda barn är dessutom en föreställning som är vida utbredd i samhället. Att det ofta ganska tuffa jobbet betalar sig lite kan vara ett argument för män att inte söka sig till förskolan. Det handlar också om att jämställdhetsfrågor ibland framställs som att det bara handlar om kvantitet, att det ska finnas lika många kvinnor som män på en arbetsplats. I den bemärkelsen blir det då viktigt att båda könen finns representerade, för att det förutsätts att kvinnor och män har olika kvaliteter och egenskaper.

Det handlar om en heteronormativ syn på kvinnor och män, det vill säga att utgångspunkten är att män och kvinnor kompletterar varandra. Indirekt finns här också en sexuell koppling. Homofobin grundar sig ofta på en rädsla, dels för samkönat begär men också för egenskaper som tolkas som kvinnliga och som har låg status.

Att de här mekanismerna är vanligt förekommande vet flera av de män som jobbar i förskolan. Ofta möts de av en förväntan att leva upp till en stereotyp bild om vad en man ska vara och tillföra verksamheten. De förväntas spela fotboll och snickra, vara aktiva och fartfyllda, stereotypt manliga attribut. Visar det sig att en man inte lever upp till detta utan kanske är bra på och uppskattar stereotypt kvinnliga sysslor sätter normernas mekanismer igång. Detta är något som också kommer att möta barnen:

> Kvinnor kan få ta plats, de kan få jobba och ta hand om barn. Eller tjejer i förskolan kan få vara tuffa och ta plats. Om killar börjar ändras då säger man såhär 'amen han är lite egen, eller han är lite vek och känslig'. När de här killarna börjar på skolan, då ska de helst ha på sig de kläder som hänger på pojkavdelningen för att gå in i den här rollen.
> *Kristina Henkel*

Pedagogerna har stora möjligheter att påverka stereotyperna menar Kristina Henkel. Exempelvis kan 1970-talets pedagogiska strategier med att omförhandla stereotypa roller användas. Att man i de fall ett barn lever med mamma och pappa under samma tak kanske frågar vilken mat pappa ska laga på kvällen, eller att barnet ska ta hem den där jackan som har gått sönder så pappa får laga den. Men det kan också handla om vilka böcker och sånger man använder på förskolan och hur de används. Personalen kan också gå in som mångsidiga förebilder och ge positivt stöd med anledning av barns förmågor och potential, inte utifrån vad de förväntas vara bra på eller hur de ser ut.

Att våga ifrågasätta som förälder

Ibland kommer viljan till förändring från föräldrarnas håll och det är inte alltid helt enkelt att vara den som vill ändra något som de flesta andra verkar tycka är ett fungerande koncept, särskilt inte om intresset är svalt i föräldragruppen i övrigt. Men faktum är att det är förskolans och skolans uppdrag att arbeta med jämställdhet och likabehandling. Det kan vara skönt att ha i ryggen om det upplevs som besvärligt att lyfta frågor som rör exempelvis genus, makt, stereotyper, representation och diskriminering. Enligt skollagen och läroplanerna ska alla som arbetar i förskolan och skolan medverka till att utveckla barns och elevers känsla för samhörighet, aktivt motverka alla former av trakasserier och annan kränkande behandling av individer eller grupper samt visa respekt för den enskilda individen.

Svensk familjerättslig historia

1845 Lika arvsrätt för kvinnor och män.

1846 Änkor, frånskilda eller ogifta kvinnor får rätt att bedriva näringsverksamhet inom hantverk och viss handel.

1863 Ogift kvinna blir myndig vid 25 års ålder. Åldern sänks till 21 år 1884.

1864 Mannen förlorar lagstadgad rätt att aga sin hustru.

1921 Kvinnor får allmän rösträtt och blir valbara till riksdagen. Gift kvinna blir myndig vid 21 års ålder. Kvinnor och män blir likställda i den nya giftermålsbalken.

1931 Moderskapsförsäkringen införs.

1938 Preventivmedel tillåts. Mödrahjälp till behövande införs. Moderskapspenning för alla införs.

1939 Förvärvsarbetande kvinnor får inte avskedas på grund av havandeskap, förlossning eller giftermål.

1944 Sex mellan personer av samma kön avkriminaliseras. Sjukdomsdiagnoser används för att kvarhålla homo- och bisexuella på mentalsjukhus.

1950 Båda föräldrarna blir förmyndare för barnet.

1955 Högsta domstolen bekräftar att en kvinna inte är en sämre mor för att hon är lesbisk.

1972 Sverige börjar som första land i världen att pröva medicinsk och juridisk könstillhörighet.

1974 Föräldraförsäkring införs som ger föräldrar rätt att dela ledigheten vid barns födelse.

1979 Homosexualitet klassas inte längre som en sjukdom av Socialstyrelsen.

1987 Ny lag om heterosexuella sambors gemensamma hem, sambolagen.

1995 En månad av föräldraförsäkringen reserveras för vardera förälder (”pappamånad”) och kan inte överlåtas. Utökas 2002 med ytterligare en månad. Partnerskapslagen träder i kraft. Samkönade par kan juridiskt bekräfta sitt förhållande.

1998 Lika möjlighet till bostadsbidrag för samkönade sambos som för olikkönade sambos.

2003 I grundlagen införs förbud mot hets mot folkgrupp på grund av sexuell läggning. Lagen om adoption för par som ingått partnerskap träder i kraft. Samma lag för samboförhållanden för samkönade och olikkönade par införs.

2005 Lesbiska par får rätt till assisterad befruktning (insemination och IVF).

2006 Elever i förskolan, grundskolan och inom gymnasiet skyddas från diskriminering på grund av sexuell läggning och på grund av kön.

2009 Könsöverskridande identitet eller uttryck blir en diskrimineringsgrund. Socialstyrelsen avskaffar transvestism som sjukdomsbegrepp. Sverige inför könsneutralt äktenskap och partnerskapslagen upphävs.

2010 Ensamstående föräldrar får under vissa premisser möjlighet att överföra tillfällig föräldrapenning till annan person vid exempelvis sjukdom.

Familjebegreppet nu och då

> Om det finns någonting som kännetecknar vår tids familjebegrepp och den tid vi lever i skulle jag vilja säga att familjen är en privat zon och att relationerna inom familjen ska vara intima.
>
> *David Tjeder, historiker*

Intim och privat alltså, familjen. Visst går det att känna igen det mönstret. Vi lever nära varandra men med låsta dörrar och drar oss kanske för att lägga oss i vad som sker hos grannen. Men har det då alltid sett ut så här? Har vi alltid utgått från att en komplett familj utgörs av mamma-pappa-barn? För att förstå varför kärnfamiljen har den självklara status den har idag när det gäller allt ifrån bemötande på mödravårdscentralen till hur familjeerbjudanden från researrangörer är utformade behöver vi ett historiskt perspektiv.

Familj = kärnfamilj?

Historien visar att den lilla slutna enhet, kärnfamiljen, som vi idag kanske främst tänker på när vi hör ordet familj, inte alls är en självklar eller given tolkning av ordet. Kärnfamiljsbegreppet marknadsfördes på 1940-talet av den amerikanske sociologen George Peter Murdock med främsta avsikt att särskilja denna familjeform från storfamiljer och familjer som tillämpade månggifte. Som faktisk familjeform växer den dock sakta men säkert fram i Europa under 1700-talet i samband med industrialismens intåg och i takt med att människor flyttar till städerna och jobben. Bostäderna är trånga och jobben erbjuds nästintill uteslutande män. Det familjeideal som lever kvar i Sverige idag är inte bara knutet till centralisering och könsrollsmönster, det är också knutet till klass.

David Tjeder, som bland annat har forskat om manlighet i Sveriges medelklass under 1800-talet, menar att det rådande kärnfamiljsidealet, som inte står helt oemotsagt, har sina rötter i 1800-talets borgerlighet. Det är i denna miljö som könsuppdelningen när det gäller föräldraskap stramas upp. Begreppet *beroende* blir positivt kvinnligt laddat med effekten att ju mer den borgerliga hustrun stannar hemma med barnen och håller sig ifrån offentligheten och ju mer ekonomiskt beroende hon är av sin man, desto kvinnligare anses hon. Kvinnligheten skapades här inom ramen för familjen, vilket innebar att en kvinna kunde tolkas som okvinnlig om hon valde andra vägar, det vill säga studerade, yrkesarbetade eller förblev ogift. Manlighet och manliga egenskaper hörde till det offentliga livet, men mannen förutsattes också vara en familjefar.

David Tjeder menar att vi idag har gått ifrån bilden av att kvinnligheten krockar med en yrkesidentitet. Men det finns fortfarande ett eko av detta ideal i det svenska samhället, ett antagande att kvinnor ska vara den som tar huvudansvaret för barnen, inte minst den första tiden i deras liv.

> Jag tror många kvinnor idag, som går av sin föräldraledighet lite ’för tidigt’ får frågor: ’Men vem tar hand om barnet? Vem är barnvakt?’. Ja, vad sägs om pappan? Där 1800-talet skulle sätta gränsen för: ’Vad gör du med ett yrke överhuvudtaget som en gift kvinna med barn?’ tycker jag att vi har ifrågasättandet av kvinnor som yrkesarbetande om de arbetar för mycket och för tidigt. Där är arvet från 1800-talet väldigt tydligt kvar.
> *David Tjeder*

Patriarker och hierarkier

Som historiskt exempel på äldre tiders större familjekonstellationer berättade David Tjeder om bondehushållen på 1600-talet i Sverige, men han menade också att begreppet familj är svårt att använda i sammanhanget eftersom strukturen var en annan. Här kunde man tala om hushåll som var hårt styrt av husbonden, pappan i familjen. Hushållet var starkt hierarkiskt utformat, där husbonden stod högst och hade den bestämmande rollen och hustrun stod närmast under honom. Sedan följde tjänstefolk, pigor, de man arrenderade jord av osv. Alltså en mängd människor som var en intim del av helheten, utan att vara biologiskt kopplade till varandra. En storfamilj, men inte med någon 1970-talskt kollektivistisk utgångspunkt.

David Tjeder är historiker och genusforskare verksam vid Stockholms universitet. Han forskar bland annat om manligheter och maskuliniteter. Han medverkade i P1:s omtalade programserie Den heliga familjen 2008 samt är en flitigt anlitad föreläsare i frågor som rör genus. David föreläste under temadagen om familjen och familjebegreppet ur ett historiskt perspektiv.

> I 1734 års lag står det såhär ’Mannen får inte slå sin hustru; blå eller blodig, lam eller lytt’. Det ska inte ses som ett förbud mot att slå sin hustru utan att det fanns en plikt att slå henne, men inte ’blå eller blodig, lam eller lytt’. För om hustrun gör fel faller skammen på honom. Det är hans manlighet som blir ifrågasatt, för han är hennes förman. Då måste man korrigera. Precis som man under ännu längre tid hade legaliserad barnmisshandel.
>
> *David Tjeder*

Den starka patriarkala struktur som husbondesamhället präglades av, lever också vidare under de följande århundradena. Strukturerna förkroppsligar i allra högsta grad ett nutida begrepp: hederskultur.

Liksom familjebegreppet menar Tjeder att misshandel kan vara svårt att tala om ur ett historiskt perspektiv. Det vi idag skulle tolka som barnmisshandel användes under lång tid i Sverige som ett sätt att uppfostra, och ofta var det kopplat till religiösa föreställningar och männens patriarkala ansvar och heder. Med dagens termer skulle man kanske kunna tala om ett slags homosocialitet, ett upprätthållande av maskulina normer inför andra män.

Barnaga förbjöds i lag så sent som 1979. Idag finns det ett allmänt avståndstagande från våld i samhället, även lättare former. Synen på barn och barns rättigheter har också förändrats enormt. Barnarbete, till exempel inom industrin, kulminerade i mitten av 1800-talet och levde kvar i vissa näringar en bit in på 1900-talet. Bland bönder sågs ofta barn som små vuxna från tidig ålder. Att barn är egna individer som behöver särskilda rättigheter är ett relativt modernt förhållningssätt.

De framsteg som har gjorts när det gäller rättigheter för kvinnor har framförallt skett det senaste århundradet och den svenska historien är full av exempel på förtryck mot kvinnor och barn. Först 1965 förbjöds våldtäkt inom äktenskapet, innan dess gällde förbud mot otukt, vilket handlade om utomäktenskapligt sexuellt umgänge. Den sorts patriarkala hierarki som i ett historiskt perspektiv har varit dominerande i Sverige, legitimerades delvis med äktenskapets hjälp.

Äktenskapet – en hierarkisk fördel

Äktenskapet som ett förbund mellan familjer, med ekonomiska förtecken, har en lång historia. Mer väldokumenterad blir den efter reformationens intåg efter vilken kyrkan vinner större inflytande över vigselakten, liksom över vilka roller parterna i ett äktenskap bör ha. Protestantismen betonade till exempel faderns roll som fostrare starkt.

I 1734 års lag fastställs den kyrkliga vigseln som villkor för ett äktenskap med full rättsverkan, en ordning som till stor del levde kvar till 1908, då dagens system med kyrklig eller civil vigsel infördes. Äktenskapet är en institution som i olika tider har fått representera olika saker. I Sverige i dag står äktenskapet ofta för en social bekräftelse av en romantisk

förbindelse, med eller utan trosmässig grund. Dock är äktenskapet en juridisk förbindelse, unik i sitt slag och med en mängd rättsliga fördelar gentemot andra samlevnadsformer.

Ur ett ekonomiskt perspektiv är det fördelaktigt att vara gift. Det kan vara ett starkt argument för par med kommande eller nuvarande gemensamma barn att gifta sig, eftersom mycket kommer ”gratis” med äktenskapet när det gäller att trygga barnets/barnens, sin partners och sin egen ekonomi. I andra tider har de ekonomiska förtecknen varit än mer primära. Fram till 1881 var svenska kvinnor omyndiga och betraktades närmast som ett ansvar och/eller tillgång som flyttades över från en man till en annan. Juridiskt sett har äktenskapet haft en särställning när det gäller familjebildning, arv och ägande, men också som ett slags symbol för ordning och reda, ett sätt att organisera släkters fortlevnad, makt och egendom.

I sin ställning är äktenskapet tämligen ohotat som statligt organisationsmedel när det gäller familjebildning. Diskussionen om dess avskaffande har inte varit lika tongivande som den som istället förespråkat att fler ska få rätt till äktenskap, senast aktualiserad i samband med den könsneutrala lagstiftningen 2009. Kritiken mot att samkönade skulle få möjlighet att ingå äktenskap kom främst två håll: Dels från de konservativa krafter som sällan förespråkar HBT-rättigheter och menar att homosexuella inte är ämnade att bilda familj över huvud taget. Dels från dem som menar att äktenskapet är en förlegad institution och att samkönade inte ska söka bekräftelse från majoritetssamhället genom att assimileras in i dess normer.

David Tjeder menar att hoten mot äktenskapet har sett olika ut i olika tider men att grunden för dem ofta är den samma – en rädsla för ett uppluckrande av rådande samhällsideal, där äktenskapet riskerar att förlora sin specifika position.

> Det har alltid funnits hierarkier där gifta personer är bäst. Den absolut bästa positionen för en kvinna? Att vara en hustru. Den absolut bästa manliga positionen? Att vara en gift karl. De som idag försvarar kärnfamiljen kanske säger: ’åh, nej, de lesbiska kan få barn och sen är det två mammor!’ Tittar man bakåt är det snarare vuxna ogifta människor som har varit den här hotbilden. Under tidigare sekler har mängder av texter skrivits om ungkarlen som figur som orsakar stor oro.
> *David Tjeder*

Den samtida historien – en snabb förändring av roller och demografi

Det har skett stora förändringar i familjepolitiken under hela 1900-talet och fram till idag. Under seklets senare hälft går Sverige från att ha varit en stark manlig försörjarstat till att bli en svag. Kvinnor har lönearbetat i alla tider i varierande utsträckning (och med varierande dokumentation då kvinnors arbete länge inte rapporterades på samma sätt som mäns). Det är först nu de politiska incitamenten på allvar uppmuntrar kvinnors deltagande på arbetsmarknaden med utbyggnad av offentlig barn- och äldreomsorg samt statliga understöd som utgår ifrån förvärvsarbete. 1971 förändrades den familjepolitiska linjen i och med särbeskattningens införande, innan dess beskattades makar tillsammans. 1974 införs en föräldraförsäkring som ger föräldrarna rätt att dela ledigheten. Dessa reformer gick helt i linje med jämställda mål, men inte i linje med kvinnors villkor och möjlighet i arbetslivet eller ansvarsfördelningen i hemmet.

I praktiken präglar ännu genusuppdelning kärnfamiljen, ett faktum som är väldokumenterat i forskning och statistik. Statistiskt handlar det om att kvinnor tar ett större ansvar för det obetalda arbetet i hemmet och lägger mer tid på barnen trots att män har precis samma möjligheter att ta sitt föräldraansvar som kvinnor. Där män inte tar sitt ansvar går samhället in och täcker upp med barnomsorg och underhåll istället för att ställa krav. 2008 infördes exempelvis en jämställdhetsbonus för föräldrar som delar på föräldraledigheten, med det formella syftet att öka pappors uttag för att främja jämställdheten i arbetslivet och i familjerna. Ännu har dock inga effekter av bonusen synts till, det behövs alltså mer än ekonomiska incitament för att pappor ska vilja ta ett delat ansvar för sina barn den första tiden. Däremot tycks pappornas uttag ha ökat efter införandet av ”pappamånaderna”, det vill säga de två månader som är reserverade till vardera föräldern.

Den sneda fördelningen av föräldraansvaret och de ojämlika möjligheterna på arbetsmarknaderna ger ekonomiska effekter. Kvinnor dominerar när det gäller deltidsarbete (2007 utgjorde en tredjedel av kvinnors anställningar deltid, för män endast en tiondel) och uttag av föräldraförsäkring (2007 stod kvinnorna för närmare 80 procent av uttaget av föräldrapenningen) och i slutändan påverkas pensionen. Varför verkar

Jämställdhetsbonus 2008 införde regeringen jämställdhetsbonus med syfte att göra det fördelaktigt för småbarnsfamiljer där föräldrarna har gemensam vårdnad att dela föräldraledigheten mer jämnt. Tanken har varit att få pappor att ta en större del av föräldraledigheten. Bonusen delas ut i efterhand till den förälder som har varit hemma längst förutsatt att hon eller han inte är arbetslös. Genom detta ska incitamenten för att dela lika öka. Bonussystemet har fått kritik för sin krångliga utformning.

7000 föräldrar fick jämställdhetsbonus 2009. 83 procent av dem som fick bonusen var kvinnor, 17 procent var män. Maximal bonus är 100 kr/dag i max 135 dagar vid jämnt uttag.

Källa: Försäkringskassan

det då gå så trögt med jämställdheten i samhället i stort? En del av förklaringen kanske ligger i att utvecklingen har gått snabbare än den sociala förankringen, en annan i att den utgår ifrån vissa normer och ytterligare en att den inte tillräckligt synar de mekanismer som motverkar kvinnors och mäns lika rätt – inte minst på arbetsmarknaden.

David Tjeder menar att det är uppenbart att det har skett förändringar i familjens sammansättning och storlek, samt i attityden till vilka roller kvinnor och män har i en familj. Den stora skillnaden ligger emellertid i att kvinnor inte föder lika många barn och att det inte heller förväntas. Snarare finns det idag en norm som misstänkliggör alltför stora familjer. I snitt ligger barnafödandet på lite under två barn per kvinna och man. Tittar man på hur familjeerbjudanden av olika slag är utformade, hos resebolag och annat, är det också den normen som gäller. Kanske ställer de stora familjerna dagens ideal om att göra karriär på sin spets. Det är helt enkelt politiskt inkorrekt av kvinnor att så uppenbart välja barn framför ”självförverkligande”. Att män tydligt väljer att vara barnorienterade är rätt ur ett jämställdhetsperspektiv, men stöter sig med andra normer, till exempel om tillgänglighet på arbetsmarknaden. Ålderskillnaden mellan kvinnor och män som skaffar barn inom kärnfamiljen är en annan sak som har förändrats. Idag är män i snitt bara ett par år äldre än sina kvinnliga partners. Under 1800-talet var mönstret ett annat.

”Kvinnor gifte sig någonstans runt 20, män runt 30, det var vanligt med ungefär tio års ålderskillnad mellan makar väldigt länge. Från att en kvinna var 20 tills hon var 35 födde hon kanske nio barn, det ger inte mycket tid över för något annat. Normaltillståndet under mer än ett decennium av livet var att vara gravid. Det säger en del om den extrema beroendeställning som kvinnor hamnade i gentemot män.

David Tjeder

Det 1800-talsideal som David Tjeder talar om är borgarklassens. 1800-talet är en tid i Sverige då det sker stora förändringar i samhället. Det är nu industrialismen gör sin ordentliga framfart, men det är också ett århundrade vars senare hälft präglas av fattigdom och emigration. Majoriteten av befolkningen var inte någorlunda välbärgade borgare utan arbetare, torpare och statare. I dessa grupper såg troligen idealen annorlunda ut när det gäller familjerelationerna och könsroller. Dock befann sig män i en maktposition gentemot kvinnor generellt och få av männen kämpade mot denna struktur. Den gryende kvinnorörelse som fick alltmer fäste i slutet av århundradet och som ställde krav på medborgerliga rättigheter, utgjorde ett hot mot den manliga sfären, den offentliga och styrande. När kvinnor får vissa lagliga rättigheter är de patriarkalt villkorade: 1886 blir ogifta kvinnor från 21 års ålder myndiga, för de gifta skulle det dröja till 1921. När de första lagarna om kvinnors rätt till examen kommer gäller de till en början inte högre utbildning. När den rätten sedan utvidgas tillåts inte kvinnor studera teologi och juridik – båda områden som andas status och makt.

> Den mjuka underordningens strategi: Stenhård uppdelning och honungslen underordning.
> *David Tjeder*

David Tjeder menar att en strategi som borgerliga män använde för att förtrycka kvinnor i en tid där uppenbarligen allt fler kvinnor börjar hävda sin rätt, var att upphöja och romantisera egenskaper som var kopplade till moderlighet. Istället för att kritisera kvinnors som yrkesarbetande eller deras existens i det offentliga livet, upphöjs kvinnors ”mjuka” sidor. Egenskaper som känslighet, ömhet och förmåga till omsorg kopplas hårt till moderskapet, medan männens roll i det hårda yrkeslivet är ett offer som de uppbär för kvinnornas skull.

> Åh, ni kvinnor, ni är fantastiska varelser, ni är så mjuka och underbara, känsliga och ömma, ni har sån intimitet i era väsen. Därför är det så fantastiskt att ni kan ta hand om de här mjuka delarna i livet.
> *David Tjeder*

”Alla barn har inte två föräldrar. Så enkelt är det. Även om man har två föräldrar finns det saker som kan ställa till det, till exempel barnomsorgen. Då är vi tillbaka till det här; om det räckte med två föräldrar för att båda föräldrarna ska kunna arbeta, behöver vi ingen barnomsorg.

Helene Sigfridsson,
generalsekreterare Sveriges Makalösa Föräldrar

Bäst att vara två?
Ensamföräldrar och tvåsamhetsnorm

Vi ser väldigt tydligt i vår organisation konsekvenserna av brist på jämställdhet.
Helene Sigfridsson, Sveriges makalösa föräldrar

Att den tvåsamma kärnan utgör grunden för regleringen av familjen, i ett samhälle som i teorin utgår från att var och en kan försörja sig själv, krånglar ibland till den faktiska jämställdheten. Jämställdhet som begrepp behandlar just det ojämlika förhållandet mellan man och kvinna – och de allra flesta reformer på familjeområdet utgår ifrån en heteronormativ och tvåsam syn på relationer, familjebildning och föräldraskap.

I allt från hur Försäkringskassans formulär är utformade till vilka som tillåts att insemineras är det tydligt att samhället premierar och förutsätter att föräldrar är två. Bland dem som drabbas hårdast av detta är ensamföräldrarna och deras barn. Och barn som idag växer upp med ensamstående föräldrar, är inga få undantag. Vart fjärde till femte barn beräknas idag växa upp med ensamstående föräldrar. Majoriteten av de ensamföräldrarna är kvinnor.

Helene Sigfridsson från Sveriges Makalösa föräldrar betonar vikten av ett helhetsperspektiv där man ser till hur olika instanser i samhället tillsammans motverkar den ensamstående familjen. Mot bakgrund av att var och en inkomstmässigt ska kunna stå på egna ben och att principer om barnets bästa ska efterlevas är det svårt att inte se logiken i Makalösa föräldrars resonemang. Med utgångspunkt i de ensamstående familjernas behov skulle fler ha möjlighet att vara självförsörjande. Detta gäller allt från hur hyror sätts, socialförsäkringssystemet är utformat till mödravårdens bemötande och barnomsorgens öppettider.

Helene Sigfridsson är avgående generalsekreterare för Sveriges Makalösa Föräldrar samt politiker för Miljöpartiet. Hon verkar för en mer modern familjepolitik som också inkluderar ensamföräldrar och deras barn. Behovet av barnomsorg på obekväm arbetstid samt en förändring av föräldraförsäkringens utformning är några av de frågor Sveriges Makalösa Föräldrar driver.

> Om man hade ett tänk i mödravården, i barnavården, i förskolan, i skolan, på hyresmarknaden att det här ska funka för den ensamstående föräldern, då kommer det antagligen att funka för andra grupper. Det handlar om sådana saker som att det ska finnas hyresrätter, det ska finnas barnomsorg, man ska förutsätta att alla föräldrar är lika engagerade i sina barn.
> *Helene Sigfridsson*

Helene Sigfridsson framhöll under sin föreläsning flera faktorer som visar hur den som är ensam om föräldraansvaret ofta hamnar i moment 22-liknande situationer med anledning av tvåsamhetsnormen. Exempelvis erbjuder endast fyra av tio kommuner idag barnomsorg på obekväm arbetstid. Med ett konkret exempel innebär det att den som är ensam om att hämta och lämna ramlar utanför systemet på en gång om man har en heltidstjänst och dessutom någon timmes restid från och till arbetet. Arbetar man dessutom inom en sektor där arbetstiderna är obekväma, till exempel vård, handel, turism, kultur eller transport, är möjligheter att lyckas få arbete och barntillsyn att gå ihop ännu sämre. Samtidigt som a-kassan kräver att en förälder ska ha barnomsorgen ordnad minst 17 timmar/vecka, finns det kommuner som säger att barn till arbetslösa endast kan få barnomsorg 15 timmar/vecka. Detta är några anledningar till att ensamföräldrar ofta har dålig ekonomi.

Främst drabbar dessa effekter kvinnor eftersom de är i majoritet bland de ensamstående föräldrarna. Vi befinner oss i en tid då hemmafruidealet och äktenskapet idealiseras på många håll i samhället. Detta är en utveckling som i allra högsta grad får konsekvenser för ensamföräldrarnas familjer och synen på föräldraskapet och inte minst moderskapet, menar Helene Sigfridsson. Införandet av vårdnadsbidraget och avdrag för hushållsnära tjänster ger inte enbart ekonomiska och praktiska effekter som att förskolorna får sämre resurser och därmed sämre kvalitet, utan också känslomässiga. Att idealisera kvinnor som är hemma med sina barn närmar sig det borgerliga 1800-tal där kvinnligheten kopplades stenhårt till moderskapet och familjen. Anses det ”bättre” att vara hemma med sitt barn blir troligen följden att den som inte är det, eller har ett stort behov av barnomsorg, skuldbeläggs.

> När man har en väldigt idyllisk bild av en kvinna som är hemma och politiskt beslutar om vårdnadsbidrag och avdrag på hushållsnära tjänster, blir tid med barn en statusfråga. Plockar man pengar från förskolan och ger till vårdnadsbidraget, får det tuffa konsekvenser för ensamföräldrar.
> *Helene Sigfridsson*

Vårdnadsbidraget 2008 gavs kommunerna möjlighet att införa ett vårdnadsbidrag för föräldrar med barn mellan ett och tre år, om de inte utnyttjar offentligt finansierad barnomsorg, förutsatt att 250 av föräldrapenningsdagarna är uttagna. Bidraget är som mest 3 000 kronor i månaden. Bidraget kan användas för att avlöna någon annan som tar hand om barnet. Systemet bygger på att den som lyfter bidraget försörjs av en partner. Nio av tio som använder vårdnadsbidraget är kvinnor.

En kartläggning över bidragets användning i Stockholms kommun visar att 780 personer fick fullt vårdnadsbidrag 2008, en dryg procent av barnen hade en förälder som tog ut fullt vårdnadsbidrag. Utfallet skiljer sig mellan olika stadsdelar. I invandrartäta ytterförorter är intresset större än i mer välbärgade och etniskt svenskhomogena närförorter.

Det jämställda föräldraskapet

Sveriges makalösa föräldrar låter sina egna medlemmars erfarenheter och berättelser stå som grund för det arbete som föreningen bedriver. Föreningens övergripande mål är att stärka, samla och synliggöra de ensamstående och man arbetar både med information och med opinionsbildning samt socialt. Föreningen blir en plattform där många med liknande erfarenheter får stöd av varandra. Majoriteten av medlemmarna har levt i heterosexuella relationer som har tagit slut. Delvis mot den bakgrunden har just jämställdhetsarbetet kommit att bli ett av föreningens huvudsakliga arbetsområden. Enligt SCB bor endast en tiondel av de barn vars föräldrar separerat hela eller större delen av tiden med sin pappa, mer än hälften bor enbart eller största delen hos sin mamma och resterande har växelvist boende. Det växelvisa boendet bland barn med separerade föräldrar har ökat under de senaste 20 åren, kanske en indikation för att män tar mer ansvar för sina barn. Statistik kan vara lite vanskligt eftersom också den utgår ifrån samma normativa syn som verkställande myndigheter och lagstiftning. Även här är alltså utgångspunkten heteronorm.

> Alla de här förväntningarna som finns kopplat till att vara en mamma, det kändes som att någon hällde en spann vatten över mig, så här ska det vara, det här är du.
> *Helene Sigfridsson*

Det är väl belagt att kvinnor oftast fungerar som den primära föräldern i barns liv – hon förväntas vara det i så hög utsträckning att ansvarstagande pappor kan bli ifrågasatta. Här finns det en rad faktorer som spelar in, många av dem är baserade på vad som förväntas av en man och hur maskulinitet skapas i olika situationer. Ofta är det betydligt lättare för en kvinna med ansvar för barn att gå hem från sin arbetsplats när arbetstiden är slut än för en man. Han förväntas sätta sin yrkesidentitet först. Och visst finns det en allmän uppfattning om att pappor ska vara delaktiga som föräldrar, men när det kommer till kritan kan det uttryckas i vardagstal med liknande fraser: ”Du är en sån bra pappa som hjälper till mycket där

hemma!" Att vara den som "hjälper till" är för den som tar fullt ansvar förminskande och förutsätter att kvinnan tar det "egentliga" ansvaret.

När kvinnors identitet tydligt kopplas till föräldraskapet finns det mekanismer i ett samhälle som inte ger lika möjligheter med anledning av det kön man anses tillhöra. Om man med anledning av att vara kvinna har sämre möjligheter på arbetsmarknaden, kan familjen och det primära föräldraskapet åtminstone vara ett område där man kan befinna sig i en slags maktposition.

Makalösa föräldrar kopplade ganska snabbt medlemmarnas erfarenheter och den problematik de upplevt till brist på jämställdhet. Dels som grund för separationer, men också med anledning av hur man bemöts i sin föräldraroll. Här finns det många instanser som är viktiga. BVC och MVC, socialtjänsten, familjerätten, förskola och skola, har alla viktiga roller i hur man bemöter föräldrar och vilka förväntningar man har på dem beroende på om de är kvinnor eller män. Makalösa föräldrar arbetar därför till exempel med att medvetandegöra barnmorskor om jämställt föräldraskap. Helene Sigfridsson menar att det ofta finns en brist i barnmorskornas kunskap när det gäller jämställdhet och familjer som skaffar barn på icke-heteronormativa sätt och ibland möts föreningens initiativ av motstånd i yrkesgruppen.

> Det här motståndet från barnmorskorna, som inte är någon särskild galen grupp människor, speglar samhället i stort. Det speglar det bemötande vi får när vi rör oss i samhället som ensamföräldrar.
> *Helene Sigfridsson*

De barnmorskor som har varit negativa har angett skäl som har att göra med att de upplever att jämställt föräldraskap krockar med deras uppgifter. Ett argument som de framhåller är att jämställt föräldraskap inte går att kombinera med amning. Makalösa föräldrar tycker sig också ha märkt att barnmorskorna upplever att deras uppgift är att bara arbeta med mammor och bland dem som känner motstånd finns inget intresse av att jobba med pappor.

Dock har arbetet med jämställt föräldraskap slagit väl ut bland de barnmorskor och föräldrar som har samarbetat med Makalösa föräldrar. Konkret handlar det om att samtala med föräldrarna om hur de tänker att olika moment i föräldraskapet ska gå till. Det kan handla om hur man tänker sig att hushållsarbetet och föräldraledigheten ska fördelas, vem

som ska gå upp på natten med barnet eller hur de skulle vilja att det blir vid en möjlig separation. Med de här frågorna får föräldrarna möjlighet att ventilera hur de ser på sitt eget ansvar och vilka förväntningar de har på den andra föräldern, något de också har välkomnat.

Att Makalösa föräldrar har lagt fokus på arbete med blivande och nyblivna föräldrar beror på att det ofta dras med ordentliga brister i jämställdhetsanalysen, eller så saknas den helt. Det material som lämnas ut till blivande och nyblivna föräldrar är många gånger väldigt könskonserverande.

> Då sade de 'jo men vi jobbar redan med jämställdhet' och visade upp OH-bilder med en man som står och diskar som säger 'jo, men om jag diskar varje dag då får jag ligga med min fru varje lördag'.
> *Helene Sigfridsson om föräldrautbildningen hon själv var med på.*

Ett exempel på detta, tycker Helene Sigfridsson, är boken *Vänta barn*, som många förstagångsföräldrar i Sverige får i sin hand på mödravårdscentralen. Den utgår ifrån att mammor och pappor lever tillsammans samt att mamman har en förförståelse för hur det är att vara förälder. För pappan är det relativt bekymmerslöst att bli förälder, han har inte så många egna undringar utan bör vara det solida stöd hon ska kunna luta sig emot. Då mycket enligt boken kommer naturligt för mamman är det viktigt att hon står tillbaka lite och att han tar alla chanser till delaktighet i föräldraskapet den första tiden.

Jämställdhetsarbete är inget som kräver ett heterosexuellt par för att bedrivas. Ser man till de ensamstående föräldrarna kan man till exempel titta närmare på hur nätverket ser ut runt familjen, vilka man kan ta och tar hjälp av och till vad och vilka sysslor man själv utför, samt hur man själv agerar i sin föräldraroll.

Den där dåliga ekonomin

Det är ett faktum att ensamstående föräldrar i allmänhet har dålig ekonomi. I genomsnitt beräknas var fjärde ensamstående med barn leva på inkomster som understiger 60 procent av medianinkomsten, vilket idag är måttet på relativ fattigdom. Ser man till hur samhället är strukturerat är det inte förvånande. Snarare är det anmärkningsvärt att vissa ensamföräldrar klarar sig så bra ekonomiskt.

Attityden till ensamföräldrar har förändrats i takt med att de har blivit fler, mer framgångsrika och synliga. Dessutom utgör ensamstående familjer idag en i mängden av möjliga familjeformer. Kanske är det inte längre stigmatiserande att vara ensamförälder eller barn till ensamstående, men föreställningar om att det inte riktigt är ett fullgott föräldraskap eller en komplett familj lever kvar. Ofta framställas det ensamstående föräldraskapet som problematiskt just för att det är ensamstående och generellt sett har dålig ekonomi och lite tid. Bland fördomarna finns också föreställningar om ensamma mammor som gnällspikar, ensamma pappor som svikare och barn till ensamföräldrar som potentiellt kriminella. Med den utgångspunkten kan själva föräldraskapet i sig tros generera till exempel fattigdom. Helene Sigfridsson menar att rapporteringen kring ensamfamiljerna tenderar att fokusera på negativa aspekter. Undersökningar om till exempel barns psykiska välbefinnande som visar att ensamföräldrars barn oftare mår dåligt än barn med två föräldrar tar gärna sin utgångspunkt i att det är själva ensamståendeskapet som är problemet. Inte att det kan handla om konflikter vid separation eller ostabil ekonomi som följd av tvåsamhetsnormen. Ofta får den här rapporteringen stå oemotsagd, istället för att uppmärksamma varför konsekvenserna ser ut så här i ett land som kan förebygga att ensamföräldrar och deras barn blir utsatta.

Om man bara vill är det inte så svårt att hitta förklaringsgrunder till varför den ensamstående familjen är utsatt. Det går att titta på ytterst konkreta politiska åtgärder och vilka effekter de får när samhället utgår från två. Några av de aspekter som Makalösa föräldrar ser är problematiska när det gäller den dåliga ekonomin är följande: Majoriteten av de som mottar bostadsbidrag är ensamföräldrar – besparingar i systemet här gör stora skillnader om man lever på marginalen och det dessutom sker stora förändringar på bostadsmarknaden med högre hyror och bostadsrättsomvandlingar. Löneskillnader mellan kvinnor och män och ensamföräldraskapets betydelse för sämre inkomstutveckling, det senare en aspekt som drabbar såväl män som kvinnor. De gifta papporna har högst lön. Det är svårare för ensamföräldrar att få jobb och fler kvinnor blir arbetslösa än män. I männens fall tycks istället siffrorna gå åt motsatt håll. Försämringar i sjukersättning och a-kassa påverkar i högre grad ensamföräldrar, som endast har en inkomst att utgå ifrån.

Några av Sveriges Makalösa Föräldrars förslag till samhällspolitiska åtgärder

- Barnomsorg på obekväm arbetstid
- Heltid som en rättighet och deltid som en möjlighet för att stärka ensamstående föräldrars ekonomiska situation
- Förskolan kontaktar båda föräldrarna vid sjukdom
- Extra barnbidrag till ensamföräldrar
- RUT-avdraget anpassas för ensamstående föräldrar
- Ha minst en öppen förskola i kommunen
- Fakturera avgiften för barn- och skolomsorg till föräldrarna var för sig
- Erbjud skolskjuts från båda hemmen för barn som bor växelvis
- Låt hemtjänsten vara tillgänglig även för ensamföräldrar vid sjukdom
- Bevara allmännyttan. Majoriteten av ensamföräldrarna bor i hyresrätter och långt ifrån alla har möjlighet att köpa sin bostad

Maria Peters är kompositör, körledare och musiker, men var på plats under dagen som medlem av den feministiska teatergruppen och tankesmedjan Lacrimosa. Maria bidrog med en underhållande stand up som gjorde upp med tonårens könskonserverande kulturprofiler, i detta fall artisten Orup och författaren till Sagan om isfolket, Margit Sandemo.

”Det är otroligt viktigt i den svenska lagstiftningen att föräldrarna ska vara ett par, de ska ha tydliga kön och de ska helst vara genetiskt relaterade till sitt barn. Sedan har vi gjort olika typer av avsteg för att modernisera och anpassa till det samhälle som finns. Vi kämpar otroligt hårt för att se till att det inte ska skapas familjer som allt för tydligt avviker från den här normen. Det tycker jag är kärnan i hur lagstiftningen ser ut och där passar också förbudet mot surrogatmödraskap in.

Ulrika Westerlund, förbundsordförande för RFSL

”We are so attached to these Freudian ideas, that if the child has more than one feminine mother and one masculine father, if there's someone else with something barely close to this, then the child will be extremely confused, it will be harmed. There is no, absolutely no data to support such things. There is no data to show that more love is bad for a child.

Daniela Cutas, filosof

Surrogatmödraskap, den assisterade befruktningens ytterlighet?

Mycket har hänt när det gäller assisterad befruktning de senaste årtiondena. Inte bara på medicinskt teknisk väg utan också ur ett etiskt perspektiv när det gäller hur vi resonerar kring medicin, biologi och teknik.

1984 regleras spermieinsemination, en behandling som hade varit möjlig i Sverige sedan 1920-talet. Den första lagen gällde endast infertila heterosexuella par som levde under äktenskapsliknande former. Ensamstående kvinnor och lesbiska hölls utanför med motivationen att barn behöver både en moders- och en fadersgestalt för att utvecklas på ett gynnsamt vis. Idag är insemination inte tillåtet för ensamstående kvinnor i Sverige, men lesbiska par kan sedan 2005 behandlas inom landstinget. Villkoren för assisterad befruktning kan vara olika för olikkönade och samkönade par, beroende på vilket landsting man tillhör. De flesta har ett visst antal försök till assisterad befruktning, mellan två och sex försök per par. Utgångspunkten har varit att de regler som funnits tidigare helt enkelt har applicerats på lesbiska par. På flera håll är det inte tillåtet att föra över försök från den ena kvinna till den andra under processen om paret stöter på problem. Det kan tolkas som att lesbiska par inte ska ha några fördelar gentemot heterosexuella par, trots att det kan vara deras enda möjlighet att få barn.

Först 2003 tillåts även äggdonation. Båda lagarna föranleddes av intensiva debatter. När det gällde spermiedonation fanns en kritik mot själva behandlingen utifrån etiska perspektiv, som handlade om i vilken utsträckning manipulation av naturen skulle tillåtas. Det fanns också farhågor som gällde det öppna förfarandet, att donatorernas identitet skulle kunna röjas för barnet när det uppnått myndig ålder och därför vara avskräckande

Birgitta Ohlsson är EU-minister, riksdagsledamot för folkpartiet samt ordförande för Liberala kvinnor. Hon har motionerat om insemination för ensamstående kvinnor och möjlighet till embryodonation samt verkar för att utreda möjligheten till lagligt surrogat/värdmödraskap. Brigitta deltog i panelsamtalet om surrogatmödraskap och assisterad befruktning.

för potentiella donatorer. Att föräldrarna skulle undhålla information för barnet om dess ursprung var ytterligare en aspekt som framhölls. I fråga om äggdonation fördes liknande diskussioner, men här fanns tydligt ytterligare en aspekt; rädslan för att de blivande barnen skulle kunna bli förvirrade av sitt ursprung.

Sveriges dåvarande barnombudsman, Louise Sylwander, menade i en debattartikel i DN 1995 att barnet skulle kunna riskera att få identitetskris med anledning av att havandeskapet inte kunde kopplas till ett genetiskt samband. Hon hävdade vidare att havandeskapets påverkan på barnet inte fick underskattas och att det kunde ha lika stor inverkan på ett barn som det genetiska arvet, vilket exemplifierades med missbruk under graviditeten. I detta resonemang kan man ana att den biologiska kopplingen mellan mor och barn tillskrivs en vikt som går utöver det exempel som artikeln berör. Det missbruksexempel som Sylwander beskriver kan lika gärna vara aktuellt det gäller adoption. Det som främst tycks orsaka Sylwander huvudbry är istället det faktum att barnet kan komma att ha flera mödrar, med olika funktioner.

> Den uppsättning av fysiska, psykiska och sociala egenskaper som barnet får kommer att härröra från tre personer: fader, genetisk moder och biologisk moder. Skiljer sig föräldrarna och barnet bor med fadern som sambor eller gifter sig med en ny kvinna kan barnet få tre olika mödrar: En genetisk, en biologisk och en social moder.
>
> *Louise Sylwander, DN 1995-11-29*

Onekligen läggs stor innebörd i genetiskt samband och arv och det lämnar nog få helt oberörda, men det görs en skillnad mellan kvinnor och män när det gäller betydelsen av det. Kvinnor är starkt kopplade till biologi, kropp och moderskap och män med frivilligt ansvar för barn samt en påstådd starkare drift att fortplanta sig.

Birgitta Ohlsson (fp), som bland annat har drivit frågor om assisterad befruktning i riksdagen, menar att det finns en skillnad på hur man ser på kvinnor och män som vill och kan dela med sig av sina könsceller. Visserligen är äggdonation en betydligt mer komplicerad behandling än spermiedonation, där den förstnämnda föregås av hormonbehandlingar och faktiska ingrepp i kroppen. Dock hävdar hon att behandlingens form inte är den enda anledningen till att två decennier skiljer instiftandet av de

båda donationslagarna åt. Det finns en laddning i kvinnors reproduktion och eventuella möjlighet att ge bort ägg med syfte att tjäna pengar. Birgitta Ohlsson tycker sig se en motsättning i att Sverige, som är relativt liberalt när det gäller olika familjeformer och rättigheter för HBT-personer, är ett land där det är svårt att driva reproduktionsfrågor. Istället för att vara i framkant och exempelvis tillåta insemination för ensamstående hålls det stenhårt på vissa principer. Detta oavsett om verkligheten kommer ikapp lagstiftningen.

Ulrika Westerlund, förbundsordförande för RFSL, intar en mer försiktig inställning till huruvida Sverige kan ses som ett progressivt land i dessa sammanhang och menar istället att det finns en historia och en nutid som är anmärkningsvärd när det gäller förtryck. Ett förtryck som bottnar i en ”biologistisk, heterosexistisk och parorienterad syn på familj”. Här handlar det om att identifiera könstillhörighet, för få saker skaver så hårt i allmänhetens ögon som när människor inte identifierar sig med att vara kvinna eller man. Transsexuella tvångssteriliseras när de genomgår könsbyten, ett krav för att få den nya könstillhörigheten fastställd. I ett lagförslag från 2007 vill man gå ett steg till och införa tvångskastrering. Det är inte önskvärt att människor utan tillräckligt tydliga kön skaffar barn, menar Ulrika Westerlund. Den omstridda tvångssteriliseringen i den svenska historien har väckt avsky, men det finns en självklarhet i att man inte ska få möjlighet att skaffa barn om man överskrider gränserna för könsidentitet.

Ytterligare en metod som inte är tillåten i Sverige är embryodonation. Kostnadsmässigt är det en förlustaffär, då de befruktade ägg som blir över vid IVF-behandlingar som man inte forskar på, helt enkelt kastas bort. Birgitta Ohlsson anser att det är en tragedi att detta inte tillåts. Förbudet mot embryodonation är ytterligare en tydlig indikation på att vikten av genetisk koppling mellan föräldrar och barn är grundläggande i den svenska regleringen.

Befruktning utanför kroppen, IVF, reglerades i Sverige 1988. Den första regleringen tillät endast befruktning med mannens och kvinnans egna könsceller, det etiska resonemanget inför lagstiftningen var att givarspermier och givarägg skulle innebära en alltför stor manipulation av det mänskliga livet. Att det anses viktigt att det finns en genetisk koppling mellan barnet och åtminstone en förälder kan man konstatera genom att se till vad som är tillåtet idag. Exempelvis får enbart heterosexuella par, där

mannen är givare av sperma, tillgång till äggdonation av denna anledning. Ensamstående kvinnor kvalar inte in här och inte heller lesbiska par.

Undantaget från genetisk koppling är adoption. Adoptioner inom Sverige är ovanligt, troligtvis med anledning av att de biologiska föräldrarna i så hög utsträckning har laglig rätt till sina barn. Istället går staten in via familjehem när barn inte kan tas om hand av sina biologiska föräldrar. Detta är ett område som vi inte kommer att diskutera vidare här, men som onekligen behöver lyftas. Internationella adoptioner är väl förankrade i det svenska samhället och deras existens diskuteras sällan, utom när vuxna adoptivbarn berättar om vilka konsekvenser det har haft för dem, såväl negativa som positiva. Problematiken handlar ofta om att adoptivbarn upplever en identitetsförvirring, dels av genetiska skäl, men också för att de i Sverige möts av rasism och utanförskap med anledning av att de inte ”passerar” som biologiska barn. Ofta omtalas adoption som en bra handling, eftersom övergivna och/eller fattiga barn tas om hand och antas ges bättre möjligheter. Kritiken mot internationella adoptioner går ofta ut på att det är ett slags barnhandel, där välbärgade västerlänningar intar ett kolonialistiskt synsätt. Alla frågor som rör barn och rätten till barn är problematiska och oavsett vad man anser om internationella adoptioner är de ett motsägelsefullt undantag bland de assisterade formerna av reproduktion.

Ulrika Westerlund är förbundsordförande för RFSL och en flitigt anlitad debattör och föredragshållare med fokus på HBT-frågor. Hon har tidigare varit ordförande för Stockholm Pride och chefredaktör för den feministiska tidskriften Bang. Ulrika deltog i panelsamtalet om surrogatmödraskap och assisterad befruktning.

Linnéa Björnstam är jämställdhetspolitisk ansvarig för socialdemokraterna i Stockholm samt aktiv i föreningen Unga S-kvinnor Rebella. Föreningen har jobbat mycket med de familjepolitiska frågorna, hur de förhåller sig till HBT-frågor och normer om kvinnor och män. Linnéa deltog under temadagen i panelsamtalet om surrogatmödraskap och assisterad befruktning.

Att bära barn åt någon annan – en fråga som skaver

Kvinnor har troligen fött barn åt andra i alla tider, såväl frivilligt som ofrivilligt. Surrogatmödraskap innebär att en kvinna föder fram ett barn med den uttryckliga avsikten att själv inte behålla det. Surrogatmamman kan antingen bidra med sina egna ägg eller insemineras med ägg från en kvinna som är tänkt att bli barnets förälder. Spermierna kommer i många fall från en tilltänkt förälder via IVF eller insemination.

Föräldrar som använder sig av den här metoden har en oftast en sak gemensamt, oavsett biologisk könstillhörighet, könsidentitet eller sexuell läggning – de har inte tillgång till en fungerande livmoder. Det handlar alltså inte bara om män, och inte bara om homosexuella män, även om det är en viktig HBT-fråga. Jämte de i Sverige tillåtna metoderna för assisterad befruktning är surrogatmoderskap mer kontroversiellt. Metoden är inte reglerad, trots det finns det inhemska surrogatmödrar. Vanligast är dock att svenska medborgare åker till andra länder, där det är tillåtet i lag eller

accepterat utan formell reglering, för att bli föräldrar. Bland de länder som figurerar i svenska sammanhang syns bl.a. USA (tillåtet i vissa stater) och Indien (oreglerat).

Det är först på senare år som frågan om surrogatmödraskap egentligen har diskuterats politiskt, men diskussionerna är försiktiga och har främst drivits av några få eldsjälar. RFSL tog ställning för en utredning 2008, Miljöpartiet gjorde det som första riksdagsparti samma år, följda av Socialdemokraterna och Folkpartiet i slutet av 2009. Ulrika Westerlund menar att frågan i många sammanhang över huvud taget inte existerat, den har avfärdats som något som är oförenligt med det svenska samhällets värde-ringar, punkt. Här går det att hitta en logik utifrån hur föräldraskap och familjer regleras. Vikten av genetisk koppling och tvåsamhetsnormen behöver inte vara något problem att upprätthålla vid surrogatmödraskap. Däremot går det emot det rättsliga föräldraskapet. Mater semper certa est- principen, att den som föder är mor, faller med en gång. Därmed också det vårdnadshavarskap som per automatik tillfaller födande kvinnor. Om dessa principer nu anses grundläggande, är metoden inte förenlig med svenska förhållanden. Nu är det fler aspekter än dessa som upprör motståndare till surrogatmödraskapet. Från de mer konservativa framhålls att det skulle bli problematiskt för barnet för att det är fler än två föräldrar inblandade. Att det då inte går att definiera vilken mamma som är den ”egentliga”. Från den feministiska vänstern är man rädd för att ett legaliserat surrogatmödraskap kan leda till en exploatering av kvinnors kroppar, att kroppen blir en handelsvara, det menar Linnéa Björnstam, jämställdhetsansvarig för Socialdemokraterna i Stockholm. Dessutom finns det klassaspekter, då surrogatmödraskap kostar mycket pengar och kan främja ojämlika villkor. Vissa argument har ibland också varit av den vagare sorten, att det helt enkelt är ”svårt” rent etiskt. Vilka är då dessa svårigheter?

> Det finns några som har ett väldigt ryggradsmässigt motstånd; kan en kvinna någonsin bli frivilligt gravid om man inte har som plan att behålla barnet?
> *Linnéa Björnstam*

Att kvinnor får representera kropp och sällan intellekt förstärks i samband med graviditet. En romantiserande föreställning är att kvinnor per automatik knyter an till barnet de bär. Säkert känner många gravida en stark anknytning till barnet, men inte alla. Dessutom är det möjligt att knyta an till ett barn utan att för den skull vilja ta hand om det.

Daniela Cutas, filosof som har specialiserat sig på olika former av föräldraskap och etik, berättade om flera uppmärksammade fall i USA under 1980-talet där surrogatmödrar som i efterhand ångrat sig fick barnen tillbaka. I några fall hade det dock gått flera år sedan barnet föddes innan det förflyttades tillbaka till den biologiska mamman. För de här barnen måste det ha varit en chock att plötsligt dras upp med rötterna för att flyttas till en främling. Men det går alltså bra om systemet strängt binder biologin till vårdnaden. Här menar Daniela Cutas att problematiken går att häva med ett mer flexibelt synsätt på ”vems” barnet är, alltså ett öppnare system för vårdnad och umgänge. Då kan man frångå den ägandeaspekt som många gånger blir effekten av slutna system som det i Sverige. I andra länder finns exempel på andra lösningar. Daniela Cutas exemplifierade med öppna adoptioner, där surrogatmodern kan ha ett visst umgänge med barnet och upprätthålla en relation, utan att ha vårdnad eller rättslig föräldrastatus. Hon menar vidare att man kan se den rådande rättsliga regleringen av föräldraskap som ett sätt att utesluta människor från barnets liv. Om det sker en adoption, går all rätt automatiskt över till adoptivföräldern, oavsett situation. Tillåter vi fler vuxna i ett barns liv, att relationer kan få fungera på olika sätt och ha olika funktioner kan många problem avhjälpas. Med ett öppnare synsätt kan viljan att bli förälder stå som huvudargument för föräldraskapet istället för biologin.

Surrogatmödraskap här eller där?

> Möjligheten att utnyttja andra människor kan inte bli värre ur ett globalt perspektiv om man inför en reglering i Sverige. Nu blir det som att vi låtsas att det inte försiggår fast vi vet att det gör det. Det är bara det att det är någon annanstans i ett annat land som vi inte ser.
> *Birgitta Ohlsson*

Det finns risker med surrogatarrangemang. En transaktion sker, oavsett om surrogatmödraskapen är altruistiska (här ersätts surrogatmamman för förlorad inkomst och omkostnader) eller kommersiella (hon får betalt för jobbet hon utfört). Som alltid när pengar är inblandade finns det risk för att människor blir utnyttjade. Att fattiga och socialt stigmatiserade kvinnor

Daniela Cutas är doktor i praktisk filosofi och verksam vid Göteborgs universitet. Hennes främsta områden är etiska frågeställningar gällande mänsklig reproduktion och föräldraskap. Hon har behandlat rätten till reproduktion samt moderskap efter övergångsåldern. Daniela deltog i panelsamtalet om surrogatmödraskap och assisterad befruktning.

i mindre bemedlade länder tillgodoser välbärgade västerlänningars behov. Det är ofta fallet med internationella adoptioner, vilket är fullt socialt accepterat i Sverige. Adoptioner går dock att motivera utifrån osjälviska grunder. Enligt Birgitta Ohlsson är fallen där det förekommer utnyttjande av kvinnor få, men de får uppmärksamhet eftersom surrogatmödraskap är kontroversiellt. Här kan det handla om att kvinnor ser det som en av få möjliga inkomstkällor, särskilt problematiskt blir det i länder där det föreligger stora hälsorisker i och med graviditet och födandet.

Även om graviditet alltid är en påfrestning på kroppen som kan medföra risker är det inte i Sverige något högriskprojekt menar Linnéa Björnstam. Däremot anser hon att det finns diskriminering på arbetsmarknaden att ta hänsyn till, kvinnor som föder barn är helt enkelt inte så eftertraktade bland arbetsgivare. I de flesta länder är det hårda kontroller och höga krav som kringgår ett surrogatarrangemang. Ofta är det kvinnor som själva har en stadig inkomst, som är färdiga med sitt eget barnafödande och som noga har avvägt det här beslutet som blir surrogatmödrar, enligt Birgitta Ohlsson. Med en svensk reglering skulle det vara lättare att undvika att kvinnor som är ekonomiskt eller socialt utsatta kommer i kläm. De här barnen finns dessutom redan, men de existerar inte i lagens ögon. Med en reglering kan de få ett erkännande. Ur feministiska perspektiv går det att vända och vrida på den här frågan. Ett annat argument för en reglering är att kvinnor ska få bestämma över sina egna kroppar. Här går det att hävda att det skulle kunna ske på kommersiell väg, för varför skulle kvinnor inte kunna tjäna pengar på ett utfört arbete? Andra menar att kommersiella surrogatmödraskap är barn- och kvinnohandel. En möjlig början för en reglering av surrogatmödraskap tror Birgitta Ohlsson dock är möjlig, då strängt reglerad med en altruistisk utgångspunkt. Inledningsvis skulle nära släktingar kunna godkännas som surrogatmödrar, vilket hon tror kan accepteras socialt.

Det biologiska föräldraskapet, hur naturligt är det?

En av de grupper som idag utgör ett motstånd när det gäller assisterad befruktning är landstingspolitikerna, berättar Linnéa Björnstam. Anledningen till det är att de behöver prioritera pengar till den assisterade befruktningen utifrån sjukvårdsbudgeten. En budget som utgår ifrån att man är just sjuk. Sedan 1997 följer Sverige WHO:s bedömning om att

” Det jag tycker är paradoxalt i Sverige är att man här verkligen ser exempel på hur verkligheten har sprungit ifatt lagstiftningen och politikerna. Det är lite medeltid över hur politikerna debatterar surrogatmödraskap när folk agerar på ett annat sätt i sina liv.

Birgitta Ohlsson,
folkpartistisk politiker

ofrivillig barnlöshet ska klassas som en sjukdom. I många landsting utgår man ifrån att ett par ska ha försökt att bli med barn under ett år utan resultat, praxis är att termen reserveras för de kvinnor som aldrig har varit gravida. Detta är intressant på flera olika plan, och motsägelsefullt. Man utgår ifrån heterosexuella par enbart och det är deras infertilitet som klassas som sjukdom. De kan då få assistans med hjälp av äggdonation, spermieinsemination eller IVF. Nu är det inte så att heterosexuella par generellt blir gravida hur lätt som helst ens om de är fullt fertila. Ett par som försöker regelbundet under hela menscykeln har ungefär en femtedels chans att bli gravida, förutsatt att de är i tjugoårsåldern. Sedan minskar möjligheterna med ökad ålder. Idag är medelåldern för förstagångsföräldrarna betydligt högre än under tidigare decennier, strax över trettio år. Män är i snitt ett par, tre år äldre än kvinnor när de får sitt första barn. Många vill bli klara med utbildningar och ha hunnit förankra sig på arbetsmarknaden innan de ger sig in på familjebildning.

Trots detta, att det finns en förskjutning i ålder och en mängd andra orsaker till att heteropar inte kan få barn tillsammans, förutsätter man att det ska fungera. Men om det är naturlighet vi ska utgå ifrån kanske det snarare är så att det är naturligt att inte alla kan få barn biologiskt, oavsett sexuell läggning. Att vi lever i ett samhälle där normen att skaffa barn är stark och där heterosexuella par som har sex förväntas vilja ha gemensamma barn är något annat. När det gäller argument mot homosexuellas rätt är det inte ovanligt att det talas om att det inte är naturligt för ett samkönat par att få barn inom relationen. Är det naturen vi ska utgå ifrån kan vi inte tillåta vare sig assisterad befruktning eller livsuppehållande metoder för prematura barn. Parorienteringen blir tydlig i och med att ensamstående kvinnor inte har rätt till insemination, och att två personer inte har rätt att tillsammans bilda familj med assisterad hjälp såvida de inte lever tillsammans och representerar en relation som bygger på sexuellt umgänge. Det förutsätts att människor som vill vara föräldrar tillsammans också lever tillsammans och har en sexuell relation – vilket kan härledas till en tanke om det heterosexuella samlaget som först och främst reproduktivt. Idag blir detta överfört även där den sexuella akten inte kan fungera reproduktivt. Daniela Cutas anser att de biologiska föräldraskapen ställer fler frågor än de assisterade men att en reglering av dem inte är möjlig. Att begränsa heterosexuellas naturliga möjligheter att skaffa barn skulle aldrig accepteras.

De assisterade formerna däremot, går att reglera hur hårt som helst utifrån ett samhälles normer. Att reglera utifrån vad som faktiskt är accepterat eller inte tycker Daniela Cutas är mer rättvist. Det vill säga att om vi i Sverige på politisk nivå accepterar att till exempel ensamstående skaffar barn, naturligt eller via adoption, kan man inte neka dem att få tillgång till assisterad befruktning. Ur ett etiskt rättviseperspektiv borde man istället löpa linan ut i sitt resonemang, annars är principerna inte försvarbara. Daniela Cutas menar också att makt att bestämma över hur andra ska leva sitt liv, ofta leder till ett mindre generöst förhållningssätt inför andras situation. Exempelvis finns det statistik som visar att majoriteten av dem som tycker att ofrivilligt barnlösa hellre ska adoptera än få tillgång till assisterad befruktning, själva har biologiska barn som tillkommit på naturlig väg. En sak som talar för assisterade föräldraskap är att de kräver betydligt

mer eftertanke av de blivande föräldrarna än naturliga. Det är ingen som ”råkar” bli gravid med hjälp av assisterad befruktning och troligen ger man sig inte in i en adoption utan att verkligen ha tänkt igenom det för det är långa och mödosamma processer man ger sig in i. De här barnen är väldigt efterlängtade. Surrogatmödraskap, förutsatt att de är reglerade utifrån en altruistisk syn, för också med sig att barnen inte har blivit övergivna eller tvingats lämnas bort. Här är det istället någon som har hjälpt någon annan av egen fri vilja. Linnéa Björnstam tror att dessa föräldraskap också kan bidra till mer jämställda föräldraskap i heterosexuella familjer. Hon anser att det finns en större chans att föräldrarna då har reflekterat över ansvarsfördelningen. Daniela Cutas menar i anslutning till detta att faktorer som minimerar att barnen är oönskade och därför kanske far illa i en familj, borde uppmuntras istället för att enbart fokusera på huruvida barnet är genetiskt bundet till sina föräldrar.

> I don’t think there’s an ethical relevance of the genetic link, it’s something that we care about, that’s obvious. But it’s also demonstrated that the number of abuse and range of parental neglect is four to five times higher in natural families than in adopted or medically assisted obtained families so if anything, the sanctity of this link is misplaced.
> *Daniela Cutas*

Barnlängtan – den onämnbara normen

Att vilja ha barn är självklart för många, men framför allt finns det en stark föreställning om att alla ska vilja ha barn. Barnlängtan går att relatera till, oavsett vilket kön eller sexuell läggning den som längtar har. Den aspekten kan de flesta förstå, även om man inte tycker att någon ska få skaffa barn av olika anledningar. När människor inte vill ha barn, väcker det ofta misstro eller rentav ilska. Särskilt ifrågasatta blir heterosexuella kvinnor utifrån biologistiska föreställningar om att barn är en kvinnas lott här på jorden. Särdeles ifrågasatt lär hon bli om hon dessutom har en man som vill ha barn och hon inte tillgodoser hans önskan. När kvinnor gör okonventionella val och går ifrån sin mest ursprungliga roll, den som födande och som garant för artens fortlevnad, väcker det reaktioner även i vårt individbaserade tidevarv. Det alldeles oavsett att jorden knappast behöver fler människor.

Avslutande reflektioner

> Normer – allmänt delade, men många gånger underförstådda, regler och förväntningar på beteende som gäller inom en mindre social gemenskap eller i samhället i stort. Med normer menas ett riktmärke (mönster) för hur man ska utföra något eller hur man ska uppträda mot varandra.
> *Wikipedia*

Det som är normativt är det vi förhåller oss till utan att reflektera, det vi tar för givet och sällan ifrågasätter. Underförstådda regler och förväntningar. Förväntningarna om kärnfamiljen utgår ifrån att män och kvinnor är sexuellt attraherade av varandra, att de vill leva i par med varandra, att de vill ha barn tillsammans i små privata enheter. Underförstått är också att det är inom den här konstruktionen som barnen mår bäst, med en biologisk mamma respektive pappa, som representerar olika saker och har olika roller.

I den här boken har vi analyserat olika områden där vi kan skönja hur normerna tar sig uttryck. På det rättsliga området handlar det om vem som får föräldrarätt och på vilka grunder, vad som följer av denna rätt och hur långt den sträcker sig. Utvecklingen av assisterade befruktningsformer har gett samhället anledning att ta ställning till vem som ska tillåtas ta del av behandling, utifrån civilstånd och kön. Det som tydligt kommer fram i regleringen är att genetisk anknytning till barnet, till en av föräldrarna, anses vara av vikt. Heterosexualitet och tvåsamhet är tydliga normer i sammanhanget. Här finns en enorm förändringspotential. Med en mer flexibel och individuellt anpassad reglering skulle barnets intressen kunna

premieras. Exempelvis skulle vårdnadsrätten kunna öppnas upp för andra än barnets biologiska och/eller adoptivföräldrar och umgängesrätten i högre grad utgå från barnets vilja.

Historiskt har vi belyst ett borgerligt familjeideal från 1800-talet, präglat av stenhård genusarbetsdelning, som på många sätt lever kvar idag. En kvarleva som tar sig uttryck genom ojämna arbetsfördelningar mellan kvinnor och män inom familjen och på arbetsmarknaden och skilda förväntningar på kvinnor och män i föräldrarollen. Ett ideal som kan vara svårnavigerat i ett samhälle som säger sig värna individen, dess möjligheter att försörja sig och sin familj samt en strävan mot jämställdhet. Med historiens hjälp kan vi lättare förstå varför vi tolkar familjen på vissa sätt idag och att familjeformer är föränderliga och socialt konstruerade. Historien ger också en förståelse för att kamp för ett mer inkluderande samhälle faktiskt lönar sig, även när normerna är starka.

Förskolan och skolan utgör en stor del av barns vardag, och i deras uppdrag ingår att verka för likabehandling och jämställdhet. Dock är normerna starka även här, vilket många gånger resulterar i ett förstärkande av rådande könsmönster och att många barn inte får sin verklighet och sin familj bekräftad. I förskola och skola handlar befästandet av normer bland annat om att barnen behandlas olika utifrån kön, normativa berättelser i form av sånger, böcker och samtal samt ett stereotypt bemötande av föräldrarna. Arbetet med jämställdhet och normkritik är inget oöverstigligt hinder. Med små medel är det möjligt att förändra såväl pedagogers och barns som föräldrars förståelse för att alla är olika, och lever på olika sätt. Tydlig information till alla föräldrar, ett uppbrytande av normerande lekar och att lägga till fler möjligheter för barnen istället för att dra ifrån är några vägar att gå.

Tvåsamhetens starka ställning går att åskådliggöra på en mängd områden, och det blir extra tydligt utifrån ensamföräldrarnas perspektiv. Det svenska samhället förutsätter att var och en försörjer sig själv, men sätter käppar i hjulet för ensamföräldrars möjligheter att göra det genom en tvåsam utformning av socialförsäkringssystem, hyresmarknad och arbetsmarknad. Kvinnor drabbas generellt hårdare än män av detta, då de är i stor majoritet bland de ensamföräldrarna. En mer individualiserad syn på föräldra- och försörjningsansvar inom socialförsäkringssystemet, hyresmarknaden och arbetsmarknaden skulle kunna leda till att fler män tar sitt föräldraansvar och att fler kvinnor får bättre utsikter att försörja sig. Bland de reformer som har drivits igenom på senare år syns vårdnadsbidraget. Effekten av vårdnadsbidraget i de övriga nordiska länderna, där systemet har varit i kraft längre, visar att det bidrar till minskad möjlighet till integration samt ökade klassklyftor och minskad jämställdhet. Vårdnadsbidraget har starkast ställning i Finland, där kvinnor är hårt utsatta på den ostadiga arbetsmarknaden. I Norge är bidraget också flitigt använt, en av anledningarna tros vara att den offentliga barnomsorgen är bristfällig och inte motsvarar vårdbehovet. I Danmark, där barnomsorgen har en stark position, utnyttjas vårdnadsbidraget sparsamt.

Det som istället har visat sig ha effekt på ett mer jämställt uttag är kvotering av föräldraförsäkringen. På Island, som har ett tredelat system där en tredjedel är vikt åt vardera föräldern, står männen för drygt 33 procent av uttagen. I Sverige är idag två månader, 60 dagar, vikta åt vardera föräldern av de totala 480 dagarna, och effekten har varit att de månader som är vikta tenderar att normera männens uttag. 2008 stod de svenska männen för 22 procent av uttagen. När kvoterad föräldraförsäkring har debatterats politiskt är motståndarnas argument att det inte går att tvinga människor (män) att vara hemma. Det som kan vara värt att fråga sig i sammanhanget är varför just föräldraförsäkringen inte ska behandlas som något som tillfaller individen, i likhet med andra sociala försäkringssystem

Den tekniska utvecklingen inom medicinens område har gjort att fler kan få tillgång till föräldraskapet. Det här är en fråga som rör de flesta ofrivilligt barnlösa. I den svenska regleringen av behandlingar med assisterad befruktning premieras heterosexuella par, de enda som till exempel kan få äggdonationer. I andra hand är det lesbiska par som har tillgång till viss behandling inom landsstinget. Den enda teoretiska möjligheten för ensamstående kvinnor, ensamstående män och homosexuella män i parförhållande att bilda familj på laglig assisterad väg går via adoption. I praktiken kommer aldrig homosexuella i fråga när det gäller internationella adoptioner, och ensamstående män ytterst sällan. Surrogatmödraskap tycks vara en oerhört kontroversiell politisk fråga. Att öppna upp för en diskussion kring detta ger också ett ifrågasättande av kvinnor som primärföräldrar och män som sekundära.

Sverige är inte längre ett etniskt homogent, slutet samhälle där kvinnor och obemedlade män inte har medborgerliga rättigheter, där homosexualitet stämplas som en sjukdom, där ogifta kvinnor förkastas för att de blir gravida eller där barn inte anses vara egna individer. Vi lever i ett samhälle där varje vuxen förväntas försörja sig själv och där var och en förväntas utvecklas som självständiga individer i den mån det är möjligt. Daniela Cutas menar att vi måste vara rättvisa när vi stiftar lagar som ingriper fundamentalt i människors liv. Att det inte är etiskt försvarbart att sätta upp regler där det är bekvämt, bara för att man har makten att göra det. Accepterar ett samhälle till exempel ensamstående familjer som enheter ska de accepteras fullt ut på ett konsekvent sätt. David Tjeder talar om att idealbilden av familjen inte är i synk med verkligheten. Ett stort antal barn växer upp i ombildade familjer, familjer med ensamstående föräldrar, regnbågsfamiljer osv. Människors vilja att bilda familjer kan övervinna alla möjliga hinder och gör det, frågan är hur försvaret av vissa familjeformer står sig i ett bredare perspektiv.

Att erkänna olika familjeformer och resonera normkritiskt innebär inte ett uteslutande av kärnfamiljen, istället torde det gagna oss alla att barn kommer till världen och får växa upp önskade och älskade, oavsett familjeform. Men för att fler barn ska få en bättre uppväxt behöver fler föräldrar få bättre villkor för att utöva sitt föräldraskap.

Referenser och vidareläsning

Lisbeth Bekkengen, *Man får välja, om föräldraskap och föräldraledighet i familjeliv och arbetsliv*, Liber ekonomi, 2002

Helena Bergman och Thomas Johansson (red), *Familjeangelägenheter – Modern historisk forskning om välfärdsstat, genus och politik*, Brutus Östlings förlag Symposion, 2002

Rebecka Edgren Aldén och Tinni Ernsjö Rappe, *Skriet från kärnfamiljen*, Albert Bonniers förlag, 2009

Annika Hamrud, *Queerkids – och deras föräldrar*, Normal förlag, 2005

Susanna Hedenborg och Ulla Wikander, *Makt och försörjning*, Studentlitteratur, 2003

Kristina Henkel, *En jämställd förskola*, Jämställt.se, 2006

Magnus Jacobsson (red) m.fl., *Män och barn, Manliga nätverkets skriftserie om män och jämställdhet*, 2005

Kutte Jönsson, *Det förbjudna mödraskapet, en moralfilosofisk undersökning av surrogatmödraskap*, Lund Bokbox, 2003

Roger Klinth, *Göra pappa med barn – den svenska pappapolitiken 1960–95*, Borea förlag, 2002

Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Historiska inst. Lunds universitet, 1997

Ulrika Lorentzi, *Något bara kvinnor kan – Normer, biologi och graviditet*, Atlas, 2008

Ewa Nilsson, *Barn i rättens gränsland – Om barnperspektivet vid prövning av uppehållstillstånd*, Iustus förlag, 2007

Eva Ryrstedt, *Barnets bästa eller föräldrarnas – en studie av utfallet av alternativa beslutsmodeller rörande vårdnad/boende/umgänge*

Åke Saldeen, *Barn och Föräldrarätt*, Iustus Förlag, 2009

Anna Singer, *Föräldraskap i rättslig belysning*, Iustus förlag, 2000

Maria Stanfors, *Mellan arbete och familj – ett dilemma för kvinnor i 1900-talets Sverige*, SNS förlag, 2007

Statens statistiska centralbyrå, *På tal om kvinnor och män – lathund om jämställdhet 2008*

Karin Zetterqvist Nelson, *Mot alla odds, regnbågsföräldrars berättelser om att bilda familj*, Liber, 2007

Internetreferenser

Adoptionscentrum, www.adoptionscentrum.se

Barnombudsmannen, www.bo.se

Försäkringskassan, www.forsakringskassan.se

Jämställd förskola och skola, www.jamstalldskola.se

Myndigheten för internationella adoptionsfrågor, www.mia.eu

Män för jämställdhet, www.mfj.se

Nikk, Nordiska institutet för kunskap om kön, www.nikk.uio.no

Norden, De nordiska ländernas officiella samarbete, www.norden.org

Notisum, Rättsnätet, www.notisum.se

Regeringen och regeringskansliet, www.regeringen.se

RFSL, www.rfsl.se

Rädda barnen, www.rb.se

Socialstyrelsen, www.socialstyrelsen.se

Statens medicinsk-etiska råd, www.smer.se

Statens offentliga utredningar, www.sou.gov.se

Statens statistiska centralbyrå, www.scb.se

Sveriges kommuner och landssting, www.skl.se

Sveriges makalösa föräldrar, www.makalosa.org

Unicef, www.unicef.se